

B. F. Skinners *Beyond Freedom and Dignity* fra 1971: Innhold, mottaking og effekt, og hvilket grunnlag hadde Skinner for å skrive den?

Børge Holden
Sykehuset Innlandet

I 1971 ga B. F. Skinner ut debattboken *Beyond Freedom and Dignity*, langt på vei en teoretisk oppfølger av *Walden Two* fra 1948. Der angrep han det som han oppfattet som tradisjonelle syn på menneskers autonomi, frihet og verdighet, som han mente gikk ut på at mennesker var ansvarlige for sin atferd, og kunne påskjønnnes og straffes deretter. I motsetning til dette tok Skinner til orde for at atferd er grunnleggende miljøbestemt, og at mennesker dermed *ikke* er ansvarlige. En følge av det var at samfunnet burde vektlegge positiv forsterkning, ikke straff, for å fremme ønsket atferd innenfor alt fra personlig velvære til miljøvern og kulturen som helhet. Boken vakte begeistring, men mer motstand. Artikkelen går gjennom boken, dens mottaking, og dens sterke og svake sider, både når det gjelder Skinners grunnsyn, kritikk av tradisjonelle oppfatninger, retoriske stil, forslag til løsninger, og vitenskapelige grunnlag.

Stikkord: Beyond Freedom and Dignity

B. F. Skinner's *Beyond Freedom and Dignity* from 1971: Contents, reception, and what basis did Skinner have for writing it?

In 1971, B. F. Skinner published the debate book *Beyond Freedom and Dignity*, to a large extent a theoretical follow up of *Walden Two* from 1948. There he attacked what he perceived as traditional views on human's autonomy, freedom and dignity, which he thought implied that humans are responsible for their behavior, and could be praised and punished accordingly. In contrast, Skinner insisted that behavior is profoundly environmentally determined, and consequently, that humans are *not* responsible. By implication, society should emphasize positive reinforcement, not punishment, in order to increase desired behavior related to everything from personal welfare to protecting the environment and designing the culture in general. The book received enthusiasm, but more resistance. The article reviews the book, its reception, and its stronger and weaker parts, both as far as Skinner's basic views, critique of traditional notions, rhetoric style, suggested solutions, and scientific basis are concerned.

Keywords: Beyond Freedom and Dignity

I 1945 skrev, og i 1948 utga, B. F. Skinner den utopiske romanen *Walden Two*, om et lite idealsamfunn som delvis fungerte etter atferdsanalytiske prinsipper. Innbyggernes

atferd skulle reguleres minst mulig ved hjelp av tvang og straff, og mest mulig gjennom positiv forsterkning. Den grunnleggende tanken var at atferd er grunnleggende miljøpåvirket, og at påvirkningen stadig må forbedres. Man eksperimenterte seg derfor hele tiden fram til bedre praksiser for alt

---

Kontakt: Børge Holden, Habiliteringstjenesten i Innlandet, Postboks 68, 2312 Ottestad. Telefon: 97 48 55 78. E-post: Borge.Holden@sykehuset-innlandet.no

fra barneoppdragelse og skikk og bruk, til påskjønnelse av arbeid og mange praktiske situasjoner. Samfunnet ble ledet av planleggere og eksperter. Innbyggerne kunne si sin mening, og bli forfremmet til ledere, men ikke gjennom vanlige demokratiske valg. Etter at boken kom ut, ble det gjort en del forsøk på å etablere minisamfunn etter prinsippene som beskrives i *Walden Two*, men i dag fins det bare ett samfunn, Los Horcones i Mexico, som mer eller mindre etterlever *Walden Two*. Boken vakte stor debatt, og fikk både positive og negative reaksjoner, men det ble ingen direkte storm. (For en oversikt over bokens innhold, bakgrunn og hva den avstedkom, se Holden, 2024).

Det atferdsvitenskapelige grunnlaget for å skrive *Walden Two* var tynt – atferdsanalyse var da en ny vitenskap som ennå ikke hadde blitt anvendt. Det hindret ikke Skinner, atferdsanalyses hovedgrunnlegger, i å tenke på hvordan atferdsanalytiske prinsipper kunne anvendes, både for individer, som i *Science and Human Behavior* i 1953, og for samfunnet og kulturen, som i *Walden Two*. Mot slutten av 1950-tallet ble han mer og mer samfunnsdebattant, og diskusjoner med blant annet Carl Rogers skal ha bidratt til at han gikk videre med å utvikle sine ideer om hvordan hans atferdsvitenskap kunne anvendes på samfunnsnivå (Bjork, 1993). Selv om atferdsanalytisk forskning fortsatt foregikk mest i laboratorier, og med dyr, mener Staddon (2021) at

Den økende mengden empirisk arbeid ble ... brukt polemisk. Skinners påstander om det generelle temaet «atferdsteknologi» ble sterkere på 1960-tallet, og kulminerte i hans bestseller *Beyond Freedom and Dignity* (BFaD) i 1971. Boken ga anbefalinger om strafferechtspleie, utdanning og «kulturell design». Forskning på operant atferd i laboratorier ble brukt for å underbygge de omfattende påstandene (s. 51).

Da BFaD kom ut, skrev Time Magazine at den var «en ikke-fiksjonsversjon av *Walden Two*». Staddon (2021, s. 164) mener det samme, og det er nok en rimelig forståelse.

Om Skinners *motivasjon* for å skrive BFaD, skriver Bjork (1993) at «På slutten av 1960-årene hadde [Skinners] frykt for framtiden blitt mer påtrengende» (s. 227), som Skinner også innledet BFaD med. Han var likevel ingen dommedagsprofet, og Bjork (1993) mener at «Den selvtilliten som Skinner viste da han insisterte på at atferdsteknologi kunne designe en levelig framtid, understreket hans vitenskapelige optimisme» (s. 228). Når hans gamle venn Fred Keller, var pessimistisk, kunne Skinner minne ham på hvilke store vitenskapelige framsteg de hadde vært med på, og at sannheten en dag ville seire.

I 1968 hadde Skinner klart for seg hvordan han skulle skrive en bok som ville peke seg ut blant «alle de andre bøkene som var skrevet om temaet ... Den er annerledes ved å være en diskusjon om atferdsprosesser, og ikke essenser, filosofier, temaer, holdninger, ideer etc». Han ville derfor «lære leseren å oppdage [atferdsprosesser], formulere dem, se etter dem, etterspørre dem» ... og «å gjøre boken forståelig for ikke-spesialister» (Bjork, 1993, s. 199). Han ville ikke henvise til andre, men stole på seg selv, og i et notat i 1970, skrev han at «Jeg føler ikke at jeg trenger å vise til autoriteter. Jeg mener faktisk at det hittil ikke har vært noen autoriteter – før eksperimentell analyse oppsto» (Bjork, 1993, s. 200). Bjork (1993) kommenterer at «Det kan ha vært arroganse; men det var også sant at en slik bok aldri var skrevet» (s. 200). Senere mente Skinner (1983) at boken var et «vannskille mellom 1960-tallets individualisme og omtanke for kulturen som helhet» (s. 308).

Angående tittel holdt han utpå 1960-tallet en tale som han kalte «En vitenskap om atferd og menneskelig verdighet». Like etter begynte han på en bok som han kalte «frihets- og verdighetsboken». Senere kommenterte han (1983) at «Verdighet og frihet, som personlige besittelser, sto i veien for en vitenskapelig behandling av den atferden som ble sagt å vise slike besittelser» ... og at «mer ville oppnås hvis man forbedret miljøet heller enn

å fremme verdighet og verdi som personlige besittelser» (s. 308). Da han leverte manuset til forlaget, var tittelen *Freedom and Dignity*. Forlaget mente imidlertid at det var så lite «freedom and dignity» igjen etter at han hadde drøftet begrepene, at en annen tittel ville være bedre. Skinner foreslo å tilføye «beyond», vel vitende om likheten med Nietzches *Beyond Good and Evil*, og Freuds *Beyond the Pleasure Principle*, og slik ble det (Skinner, 1983, s. 310). Skinner ble fornøyd med tittelen, selv om noen kom til å oppfatte «beyond» som «i stedet for» (Bjork, 1993, s. 201), som kan framgå av noen kritikker som jeg gjennomgår senere. Etter at han hadde skrevet boken, mente han (1983) at hans

analyse av individets rolle i *BFaD* var så overbevisende at jeg faktisk ikke følte at jeg hadde skrevet den. Jeg mener ikke at jeg tilskrev den en mystisk «annen». Det var ingen himmelsk inspirasjon. Min bok var en uunngåelig konsekvens av hva som hadde skjedd med meg, og av hva jeg hadde lest (s. 409).

Da boken hadde kommet ut, hadde Time Magazine, 20. september 1971, førstesiden «B. F. Skinner says: We can't afford freedom», og bilde av Skinner og blant annet en rotte og en due. Hadde ikke *Walden Two* vakt storm, gjorde *BFaD* det, som jeg kommer tilbake til. I korthet skriver Bjork (1993) at «Boken utfordret det som amerikanere flest mente at det betydde å være amerikansk. Skinner drøftet ikke bare hva frihet betyr, han syntes å avvise det som en farlig illusjon» (s. 193). Det hadde ingen ledende amerikanere gjort før, og i tillegg kom han med en «radikalt annen måte å forstå menneskets natur på» (s. 194), særlig at vi ikke er årsaker til vår egen atferd, og at det som regnes som unike menneskelige egenskaper, for eksempel bevissthet, er sosiale produkter.

Da American Humanist Association utnevnte Skinner til årets humanist i 1972, reagerte mange negativt, og selv mislikte han den dyrkingen av individet som mange erklærte humanister sto for. Skinner (1983) kommenterte at «Etter utgivelsen av *BFaD* ble min situasjon kinkig. Hvis humanisme

kun betydde maksimering av frihet og verdighet, var jeg ikke humanist. Hvis det betydde å forsøke å redde menneskeheten, var jeg det» (s. 343).

Noen lesetips: I boken skrev Skinner svært ofte «kontroll», som kan oppfattes som hardt og absolutt, og som å kontrollere andre. Jeg kommer tilbake til hva han la i det, og ulemper med bruken. Han kalte konsekvent USA for Amerika. Min artikkel er herfra delt grovt i tre: (1) En gjennomgang av boken, (2) hvordan den ble mottatt, og (3) nyere kommentarer til den og dens relevans i dag. (Det finnes billigtutgaver av *BFaD* med uoriginal paginering, men sidetallene nedenfor er originale.)

Oppsummering av *BFaDs* hovedpoenger

- Folk tror for mye på at atferd er et resultat av fri vilje, og folk får derfor for mye ære og skyld for atferd som til sjuende og sist er miljøbestemt.
- Den svake troen på miljøets betydning, og den store vekten på å forklare atferd med indre tilstander, medfører at det positive som gjøres for å påvirke atferd, blir for svakt, og at det legges for mye vekt på straff.
- Kontroll, i betydningen sterk påvirkning av atferd, foregår imidlertid alltid. Mennesker har dermed ikke ansvar for sin egen atferd, og er hevet over frihet og verdighet. Det gjelder derfor å gjøre kontrollen mest mulig effektiv, og minst mulig straffende.
- Atferdsvitenskap var ikke moden, men hadde kommet fram til prinsipper som gjorde det mulig å designe bedre kultur, om ikke hele kulturen, så i alle fall del for del.
- Atferdsvitenskap kunne analysere betingelser for atferd, særlig hva som er forsterkende, som langt på vei er det samme som verdier. Dermed kunne den også beskrive målene for kulturell design, bedre enn folk flest kunne.

- Et mer tilrettelagt samfunn der folk er «automatisk gode» som resultat av positiv forsterkning, vakte motstand fordi det utfordret forestillinger om menneskers autonomi, og om at mennesker er frie og verdige.
- Rettesnorer for kulturell design skulle være langsiktige forsterkere som var til det beste for individer, og for kulturen, slik at den overlevde og ble bedre.
- Skinners forslag til hvordan design skulle skje, var mest generelle prinsipper for hvordan kultur kunne designes. Han hadde få konkrete anbefalinger eller løsninger (som det imidlertid er mange av i *Walden Two*).

Da er det klart for en detaljert gjennomgang av *BFaD*.

Skinner's mål med boken

Skinner begynte boken med en dyster beskrivelse av jordens og kulturens tilstand. Noen stikkord er overbefolkning, sult, ghettoer, forurensning, ressursløsning, opprustning og krig, og utover i boken nevner han også dårlig opplæring, ledigang, løssluppen sex, rus og annet. Men «Å anvende fysiske og biologiske vitenskaper alene vil ikke løse våre problemer, fordi løsningene er et annet sted» (s. 4). Det hjelper ikke med for eksempel prevensjon mot overbefolkning, hvis folk ikke bruker det, og et sterkt forsvar gir ikke fred så lenge det er grunnlag for krig. «Det som trengs, er en teknologi for atferd» (s. 5), «Men en atferds-teknologi som kan sammenlignes med fysikk og biologi, mangler» (s. 5). Mennesker hadde kommet langt i å kontrollere den fysiske og biologiske verden, «men våre praksiser for ledelse, utdanning og mye av økonomi har ... generelt hatt liten framgang» (s. 6). Man hadde alltid ment at menneskelig atferd er et spesielt vanskelig felt, men også det som naturvitenskap sysler med, er komplisert. Den hadde klart å sende mennesker til månen, og det kan ikke være mye vanskeligere å gjøre noe med menneskelig atferd hvis

vi vil ta i bruk naturvitenskapelige metoder, mente han, «men noe som er essensielt for vitenskapelig praksis, mangler imidlertid i diskusjoner om menneskelig atferd. Det har å gjøre med vår behandling av årsaker til atferd» (s. 7). (Skinner presiserte at begrepet «årsak» var umoderne, men at det holdt her.) I naturvitenskapene var det slutt på å forklare hendelser med antatte krefter inni ting, for eksempel at en stein «lengtet hjem» når den falt mot bakken.

Men i psykologi foregikk tilsvarende praksis ennå, som når vi sier at en ung lovbryter «lider av en forstyrt personlighet» (s. 8), eller at en person har flere personligheter som påvirker den forskjellig til forskjellige tider. Naturvitenskap fikk framgang da den la bort animismen, og begynte å se på reelle faktorer som kunne forklare hendelser, mens atferd «... ennå forklares med menneskelig natur ... karaktertrekk, kapasiteter og evner» (s. 15), eller for eksempel holdninger, ansvar, viljestyrke og selvrespekt, eller mangel på det, det vil si mentalistiske forklaringer som utledes fra atferden som skal forklares. «Atferd anerkjennes ikke som et tema i seg selv» (s. 12), men mer som et symptom på noe indre, og dermed som noe overflatisk, mens «Også forholdene som atferd er en funksjon av, overses. De mentale forklaringsene tilfredsstiller nysgjerrigheten» (s. 12). Å si at vi gjør noe fordi vi har lyst, anses ofte som tilstrekkelig forklaring, selv om det ikke sies hvor lysten kommer fra.

Skinner ville vise hvordan en naturvitenskapelig tilnærming til å forstå og påvirke atferd, kunne bidra til et bedre samfunn på områder som strafferettspleie, moral og opplæring, og design av hele samfunnet. Da måtte han ta et oppgjør med forestillinger som han mente sto i veien for det. I stedet for å se på miljøfaktorer som forklarer hva mennesker gjør, betraktet mange mennesket som *autonomt*:

Det tradisjonelle synet er at personen er fri ... autonom i betydningen at dens atferd er uforårsaket. Personen kan derfor holdes ansvarlig for hva den gjør, og straffes rettfærdig hvis

den overtreder. Det synet, og praksiser som henger sammen med det, må revurderes når en vitenskapelig analyse avdekker uventede kontrollerende relasjoner mellom atferd og miljøet. En viss mengde ytre kontroll kan tolereres» (s. 19–20).

Skinner mente altså at de fleste ser at atferd er *noe* miljøpåvirket, og viste til en forfatter som mente at atferd opplagt er påvirket og predikerbar til en viss grad, men at vi ikke er tvunget til å opptre i samsvar med det. Til sjuende og sist bestemmer vi selv. Skinner mente imidlertid at ««tvunget» impliserer en spesielt tydelig og sterk kontrollform. En vitenskapelig analyse beveger seg naturlig i retning av å klargjøre alle typer kontrollerende relasjoner» (s. 21), altså ikke bare tvang. Uten at det var nedsettende ment, kalte Skinner det tradisjonelle synet for «førvitenskapelig»: Personers atferd «er i alle fall delvis dens eget verk. Personen er fri til å overveie, bestemme og handle, kanskje på originale måter, og får heder for å lykkes og skylden for sine feil» (s. 101).

Å stille spørsmål ved menneskers autonomi, utfordret forestillinger om menneskers *frihet* og *verdighet*, mente Skinner. Vi skal se på hva han mente.

Skinner framstilling av tradisjonelle syn på frihet og verdighet

Frihet

Skinner innledet med mange eksempler på hva vi legger i «frihet», og i å «føle oss fri». Oftest er det å unnsnippe og unngå ubehag, gjerne smerter, plager og anstrengelser, som man etter hvert har funnet mange tekniske og medisinske løsninger på, som har gitt økt frihet i den forstand. Det kan også være å unnsnippe eller unngå ubehagelige og undertrykkende forhold som andre mennesker har skapt, alt fra masing og trusler, til slaveri og utnyttning. «Frihet defineres noen ganger som fravær av motstand eller begrensning» (s. 60), oppsummerte han, og viste til blant annet Voltaire, som skal ha sagt at «Når jeg kan gjøre det som jeg vil gjøre, er det frihet

for meg» (s. 37).

Det som Skinner kalte «litteraturen om frigjøring», innenfor filosofi og politikk, handler mye om hvordan det går an å unnsnippe dem som utøver aversiv kontroll, gjerne ved å redusere deres makt eller ved å fjerne dem, mente han. Den litteraturen hadde «gitt store bidrag til å fjerne mange aversive praksiser hos myndigheter og i religion, opplæring, familieliv og arbeidsliv» (s. 31). Uten den hadde flere levd under dårlige forhold, mente Skinner, som altså anså den som nyttig.

Frigjøringslitteraturen hadde imidlertid ikke bare vært opptatt av praktiske løsninger, men også *teoretisert* om «frihet». Én ting er at tradisjonelle teorier

kan oppfattes som å definere frihet som fravær av aversiv kontroll, men vekten har vært på hvordan den tilstanden *føles* ... tradisjonelle teorier kan oppfattes som å definere frihet som en persons tilstand når den opptrer under fravær av kontroll, men vekten har vært på en sinnstilstand som er forbundet med å gjøre det man ønsker (s. 32).

Skinner nevnte John Stuart Mill som representant for en slik forståelse.

Verdighet

Mens frihet forbindes med fravær av aversive konsekvenser av atferd, mente Skinner at verdighet «dreier seg om positiv forsterkning. Når noen opptrer slik at vi finner det positivt forsterkende, gjør vi det mer sannsynlig at de gjentar det ved å rose eller hedre dem» (s. 44), og «Det kan være like naturlig å forsterke dem som forsterker oss, som å angripe dem som angriper oss» (s. 45). Tradisjonelt forutsetter imidlertid verdighet, verdsetting og påskjønnelse at personen oppfattes som årsak til sin egen atferd; at personen er autonom, og «Hvor mye påskjønnelse en person får, har en merkelig sammenheng med hvor synlige årsaker atferden har. Vi lar være å påskjønne når årsaker er åpenbare» (s. 45). Vi roser sjelden rene reflekser, og gir gjerne «lite påskjønnelse for atferd som er under tydelig

aversiv kontroll, selv om atferden er nyttig» (s. 45). Det samme gjelder «atferd som kan spores til tydelig positiv forsterkning» (s. 46), og å innrømme feil som hadde blitt oppdaget uansett. Også atferd som er imitert, eller resultat av direkte opplæring, påskjønes mindre. Å ha lest seg direkte til noe, er ikke «ordentlig» kunnskap, og ingen roses for å oppføre seg bra i politiets nærvær (s. 70). Generelt er det «Et motsatt forhold mellom påskjønnelse og hvor tydelige årsakene til atferden er» (s. 47), og vi roser ønsket atferd desto mer «når det ikke er åpenbare grunner til atferden» (s. 47). Han siterte La Rochefoucauld på at «Ingen fortjener ros for sin godhet hvis de ikke kan være onde» (s. 47), og igjen til John Stuart Mill, som mente noe lignende (s. 70), det vil si at vi bestemmer selv hva vi gjør.

I tråd med dette kan vi gjøre mye for å oppnå heder, og «Vi ser det rare forholdet mellom påskjønnelse og utydelige kontrollfaktorer når vi skjuler kontroll for ikke å miste påskjønnelse eller for å få ros som vi ikke skal ha» (s. 49). Vi kan også «øke anerkjennelse ved å utsette oss for forhold som vanligvis skaper uverdig atferd, samtidig som vi avstår fra uverdig atferd» (s. 50), og påta oss ubehag, gjøre noe som ikke kreves eller som har kostnader, og motstå fristelser, det vil si å vise idealisme og «karakter». En grunn til alt dette kan være at «Vi har ærefrykt for det uforklarlige, og derfor ... beundrer atferd mer dess mindre vi forstår den. Og det vi ikke forstår, tilkjenner vi selvfølgelig det autonome mennesket» (s. 53). Det kan også gi slike utslag:

En student protesterer når vi forteller den et svar som den allerede vet, fordi vi spolerer rosen som den ville ha fått for å vite det. Å gi en troende person bevis for Guds eksistens, forstyrrer personens opplevelse av ren tro. Mystikeren misliker det ortodokse (s. 55).

Skinners gikk gjennom hva samfunnet har gjort for å få folk til å oppføre seg godt. Det vrimler av regler, forbud og påbud som vi må følge, særlig hvis vi vil unngå straff, enten konkret eller i form av dårlig samvittighet.

«Spørsmålet er igjen hvor synlig kontrollen er» (s. 67). Det sies gjerne at kontrollen er «internalisert», men

De iboende agentene snakker med dempet stemme, og sier til personen hva den skal gjøre, og spesielt hva den ikke skal gjøre. Ordene kommer fra samfunnet. Samvittigheten og superegoet er samfunnets prester, og både teologer og psykoanalytikere ser deres ytre opphav (s. 68).

Vi følger en mengde regler ubevisst, og oftest har andre laget dem, men «Når en person utleder sine egne regler fra en analyse av straffende betingelser, har vi en sterk tendens til å kreditere personen for god påfølgende atferd» (s. 69). «Godheten som vi forklarer god atferd med, er en del av personens verdi eller verdighet, og viser det samme motsatte forholdet til hvor synlig kontrollen er» (s. 70). Vi «ser mindre godhet i dem som oppfører seg godt, men som bare gjør det fordi de har blitt straffet» (s. 70). «Dermed synes godhet og frihet å være forbundet» (s. 70).

Skinners kritikk av tradisjonelle syn på frihet og verdighet

Først av alt: Tradisjonelle syn er forståelige

Skinners mente at det tradisjonelle synet på frihet og verdighet kan forstås ut fra en grunnleggende egenskap ved atferd:

Illusjonen om at frihet og verdighet er respektert når kontroll synes å være ufullstendig, skriver seg delvis fra operant atferds probabilistiske natur. En miljøbetingelse «utløser» sjelden atferd på den alt- eller ingentingmåten som en refleks gjør, den øker bare sannsynligheten for en atferd. Et hint er ikke nok til å få fram en respons, men styrker en svak respons som da kan oppstå (s. 96–97).

Dermed blir det igjen noe «uforklarlig» atferd som må forklares med autonomi, som gir frihet og verdighet. Skinners mente imidlertid at atferd kan forklares mye mer, som vi skal se.

Skinners mente også at det kunne være gode grunner for motstand mot kontroll,

særlig fordi «De vanligste teknikkene har vært aversive, og motkontroll har måttet forventes» (s. 167).

Å forklare god atferd med godhet og lignende er sirkulært

Skinner syntes at det tradisjonelle synet sier lite om hva vår atferd skyldes. Han mente at det er vanlig å

visе til en indre dyd for å forklare hvorfor en person gjør noe bra for sine medmennesker, men personen gjør det ikke fordi medmennesker har utrustet personen med følelse av ansvar eller plikt eller med lojalitet eller respekt for andre, men fordi de har arrangert effektive sosiale betingelser (s. 113).

Ansvar, plikt, lojalitet og respekt sluttet mye ut fra konkrete handlinger som de skal forklare. Det blir lett sirkulære forklaringer.

Det tradisjonelle synet er også inkonsekvent

Mens interessen kan være laber for å finne konkrete miljøårsaker til god atferd som vi vil ha æren for, mente Skinner at det ofte er motsatt for uønsket atferd: «Vi prøver å unngå miskreditt for tvilsom atferd ved å påberope oss uimotståelige grunner» (s. 50), og «Selv om folk viser motstand når en vitenskapelig analyse sporer deres atferd til ytre forhold, og dermed fratår dem påskjønnelse og sjanse til beundring, protesterer de sjelden når den samme analysen fritår dem fra beskyldninger» (s. 75). Da er det gjerne en fordel at atferd har ytre årsaker, som når vi unnskylder oss og bortforklarer.

Et atferdsvitenskapelig syn støter det tradisjonelle synet

Ifølge Skinner mener alle, ikke minst freudianere, at mennesket er miljøpåvirket, men de «nøler ikke med å forsikre sine pasienter om at de er frie til å velge mellom forskjellige handlingsretninger, og at de i det lange løp former sine skjebner selv» (s. 20–21). Og

Ved å stille spørsmål ved den kontrollen som det autonome mennesket utøver, og ved å

påvise den kontrollen som miljøet utøver, synes en atferdsvitenskap å stille spørsmål ved verdighet og verdi. En person er ansvarlig for sin atferd, ikke bare i den forstand at den kan beskyldes eller straffes rettfærdig når den oppfører seg dårlig, men også ved at den kan påskjønnnes og beundres for sine prestasjoner (s. 21).

Men «En vitenskapelig analyse flytter både påskjønnelsen og skylden til miljøet, og tradisjonelle praksiser kan da ikke lenger begrunnes (s. 21). Det blir mindre grunnlag for å «belønne og straffe» folk, med andre ord. «Dette er store endringer, og de som holder seg til tradisjonelle teorier og praksiser, er naturligvis imot dem» (s. 21), mente Skinner.

Skinner er inne på nokså det samme senere: «All evidens for at en persons atferd kan forklares med ytre forhold, synes å true personens verdighet eller verdi» (s. 45). Mange godtar til en viss grad at gode prestasjoner skyldes gunstig miljøpåvirkning, omtrent slik de aksepterer at mennesker ikke er *helt* frie:

Ingen reagerer veldig negativt når viktige detaljer innenfor kunst og litteratur, politiske karrierer og vitenskapelige oppdagelser forklares med «påvirkninger» i kunstneres, forfatteres, statslederes og forskeres liv. Men når en analyse av atferd påviser mer evidens, blir det knapt igjen noen prestasjoner som personen selv kan påskjønnnes for, og både evidensen og vitenskapen som bringer den, utfordres (s. 44).

Og enda verre: «En vitenskapelig forståelse virker *nedverdiggende* (min kursiv), fordi det til slutt ikke blir noe igjen som det autonome mennesket kan ta æren for. Og som når vi beundrer noe som vi ikke forstår, beundrer vi den atferden som vi ikke kan forklare» (s. 58, og se s. 53, gjengitt ovenfor).

Kontroll er «farlig»

Nok et problem skulle være at

Når vekten flyttes til miljøet, synes individet å bli utsatt for en ny fare. Hvem skal utforme det kontrollerende miljøet, og med hvilket mål? ... hva vil den antatte kontrol-

løren synes er godt, og vil det være godt for dem som den kontrollerer? Svar på slike spørsmål sies selvfølgelig å kreve verdivurderinger (s. 22)

som ikke alle vil stole på. At atferd er kontrollert, og at kontrollen kan brukes for å endre folks atferd, kan få folk til å frykte å miste sin frihet, resonnerer Skinner.

Det tradisjonelle synet kan overse kontroll som ikke er aversiv

«Frigjøringslitteraturen har aldri skjønt kontrollteknikker som ikke skaper unnslippelse eller motangrep, fordi den har håndtert problemet som sinnstilstander og følelser» (s. 36–37) (s. 36–37), altså fravær av *aversive* slike. Dermed kan den overse kontroll som ikke er aversiv, og som ikke så lett skaper unnslippelse eller motangrep. Men

Følelsen av frihet blir en upålitelig guide for handling når de som vil kontrollere, bruker ikke-aversive tiltak, som de gjerne gjør for å unngå problemene som oppstår når de som kontrolleres, unnslipper eller angriper. Ikke-aversive tiltak er mer uklare enn aversive, og virker ofte saktere, men har opplagte fordeler som gjør at de brukes (s. 32).

For eksempel i arbeidsliv, skole og familie hadde det skjedd en gradvis overgang fra tvang og straff til mer behagelige virkemidler, og religiøse ledere snakket mindre om helvete og mer om Guds kjærlighet. Men også belønning, eller positiv forsterkning, er kontroll, og kan medføre problemer, ifølge Skinner. Det oppstår et problem for tradisjonelle forsvarere av frihet og verdighet «når atferden som er skapt av positiv forsterkning, har utsatte negative konsekvenser» (s. 33). For eksempel ros som ikke etterfølges av konkret forsterkning, kan få oss til å gjøre handlinger som vi ellers ikke hadde gjort, som etter «lokking» og «luring». Myndigheter har gitt folk «brød og sirkus» for å få oppmerksomhet bort fra uheldige forhold, og Skinner gikk gjennom finurlige måter som positiv forsterkning kan arrangeres på, for eksempel variert ratioskjemaer i gambling, tøffe akkorder, og i reklame. De kan innebære like mye kontroll

som aversive tiltak, og trenger ikke å være i «den forsterkede» interesse, «Men den umiddelbare forsterkningen er positiv, og stilles ikke spørsmål om» (s. 35). Effektene er gjerne mer utsatte og skjulte, og når kontroll defineres som noe ubehagelig som det protesteres mot, «overses muligheten for utsatte aversive konsekvenser» (s. 39) lettere. Alt dette fører ofte til at ikke-aversiv kontroll møtes mindre med motkontroll, og at negative effekter kan oppdages for sent, slik Skinner så det.

Tradisjonell motstand mot kontroll tillater ikke tydelig gunstig positiv kontroll

Det tradisjonelle synet overså imidlertid ikke helt at kontroll kunne være ikke-aversiv, og Skinner var også opptatt av den *generelle* motstanden mot kontroll, som da han skrev at:

Litteraturen om frigjøring har oppmuntret til unnslippelse fra, eller angrep på, alle som kontrollerer. Det har den gjort ved å gjøre alle tegn til kontroll aversive. De som manipulerer menneskelig atferd, sies å være onde mennesker som nødvendigvis er opptatt av å utnytte. Kontroll er opplagt det motsatte av frihet, og hvis frihet er bra, må kontroll være dårlig (s. 41).

I samme gate skrev han også at litteraturen om frihet og verdighet har utvidet motkontroll i et forsøk på å undertrykke alle kontrollerende praksiser også når de ikke har noen aversive konsekvenser eller til og med har forsterkende konsekvenser. Den som designer kultur, angripes fordi eksplisitt design innebærer kontroll (s. 168), nær sagt samme hvordan den arter seg.

Skinner mente at dette ga alvorlige begrensninger, fordi man knapt vil bruke «kontroll som aldri får negative konsekvenser. Mange sosiale praksiser som er vesentlige for vår velferd, går ut på å kontrollere hverandre, og ingen som bryr seg om vår utvikling, kan motarbeide slike praksiser» (s. 41). Han tenkte særlig på former for positiv forsterkning som de aller fleste ser seg tjent med.

Motstanden har også en annen negativ side, ifølge Skinner: «Det sies at selv om atferd er helt determinert, er det bedre at mennesker «føler seg frie» eller «tror» at de er frie» (s. 39), og «for å kunne bevare det standpunktet at all kontroll er galt, har det vært nødvendig å forkle eller skjule nyttige praksiser, eller å foretrekke svake praksiser nettopp fordi de kan forkles eller skjules» (s. 41). Sagt på en annen måte: «Deres omtanke for det autonome mennesket forplikter dem til bare ineffektive tiltak» (s. 83), i dette tilfellet ineffektive *positive* tiltak. En viss kontroll er ikke til å komme utenom, mente også tradisjonelistene, men i frihetens navn må den være liten, mente Skinner. Hva mente han at svake positive tradisjonelle tiltak gikk ut på? En måte å unngå å straffe på er å tillate mer:

Permissive praksiser ... sparer arbeidet med veiledning, og med å håndheve sanksjoner. De skaper ikke motangrep. De utsetter ikke den som utfører dem, for beskyldninger om å begrense frihet eller ødelegge verdighet ... Hvis noen oppfører seg dårlig mot hverandre, er det fordi menneskenaturen ikke er perfekt ... Permissivitet er imidlertid ingen politikk; det er fravær av politikk, og dens tilsynelatende fordeler er illusoriske. Å nekte å kontrollere er ikke å overlate kontroll til personen selv, men til andre deler av det sosiale og ikke-sosiale miljøet (s. 84).

En annet tiltak er «fødselshjelp», eller diskrete måter å veilede på, som i «sokratisk pedagogikk» og psykoterapi. Personen kan det «egentlig», det må bare lirkes fram. Skinner mente at det er nyttig, men lite effektivt. Veiledning (guidance) er bedre, men

bare effektivt i den grad kontroll utføres. Å veilede er enten å åpne nye muligheter eller å hindre utvikling i bestemte retninger. Å arrangere en anledning er ikke særlig aktivt, men ikke desto mindre en form for kontroll hvis det øker sjansen for å vise en atferd (s. 88).

«Kontroll er klarere når vekst eller utvikling *hindres*. Sensur blokkerer tilgang til materiell som trengs for utvikling i en gitt retning; det stenger muligheter» (s. 88). (Her

kan det kanskje innvendes at hindring ikke er et utpreget positivt tiltak.)

Nok et tiltak er å lære av direkte kontakt med ting, à la Rosseaus og John Deweys praktiske pedagogikk. Da er det også vanskeligere å misbruke sosial kontroll. Skinner var enig i nytten av å lære å håndtere ting for å bli dyktige, og mindre avhengige av andre, men mente at slik opplæring er lite nyttig for sosiale situasjoner (s. 89–91), logisk nok.

Skinner ga enda flere eksempler på svake tiltak, for eksempel forslag, oppmuntring, oppfordring og overtalelse, men

Den indre kontrollen er spesielt overbevisende når den ytre ikke er eksplisitt, som når man forteller en tilsynelatende irrelevant historie som likevel fungerer som prompt, hint eller forslag. Å gå foran med et eksempel er en lignende form for kontroll som utnytter en generell tendens til å imitere (s. 92).

Han skrev til og med om å «dytte» eller «dulte» («nudge») noen «til å handle. Stimuli er vanligvis milde, men effektive hvis de har vært forbundet med sterkere aversive konsekvenser» (s. 93). For eksempel å «Presse og overtale er effektivt bare hvis det allerede er en tendens til aktuell atferd, og atferden kan bare forklares med et indre menneske så lenge den tendensen ikke er forklart» (s. 93).

Et viktig tradisjonelt tiltak er å endre sinn. Skinner fant det imidlertid selvmotsigende, fordi

de som er mest imot å manipulere atferd, likevel prøver iherdig å manipulere sinn. Det synes som frihet og verdighet trues bare når atferd endres ved å endre miljøet fysisk ... ikke ... når sinnstilstander som sies å være ansvarlige for atferd, endres, trolig fordi det autonome mennesket besitter mirakuløse evner som gjør det i stand til å gi etter eller å motstå (s. 91–92).

Han fortsatte, litt sarkastisk, med at «Det er bra at de som er imot å manipulere atferd, føler seg frie til å manipulere sinn, for ellers måtte de ha tidd stille» (s. 92) – det er jo det eneste de har.

Men også å endre sinn er miljøpåvirkning, for «ingen endrer et sinn direkte. Ved å mani-

pulere miljøbetingelser, skapes endringer som sies å indikere en endring i sinnet, men hvis det er en effekt, er den på atferd» (s. 92) det vil si sirkularitet (se foran). Uansett er «Kontrollen er utydelig og lite effektiv, og den som har fått sitt sinn endret, synes dermed å ha beholdt litt av kontrollen» (s. 92). Det samme kan sies om å endre personers tro, mening eller hensikt, for den beste måten å endre alt dette på er å «øke sannsynligheten for handling ved å forsterke atferd» (s. 94). Uten atferdsendring er det vanskelig å si at noe er endret.

Skinner oppsummerte med at «Den tilsynelatende friheten som respekteres når svake tiltak brukes, er bare utydelig kontroll» (s. 97), sagt på en litt annen måte: «Menneskets frihet og verdighet synes å være bevart bare når svake former for ikke-aversiv kontroll brukes. De som bruker dem, synes å forsvare seg mot anklager om å prøve å kontrollere atferd, og fritas når ting går galt» (s. 99–100).

Som eksempel på hva det tradisjonelle synet kunne føre til, viste han til en undersøkelse der folk ble spurt om hvorfor svarte i Amerika gjorde det dårlig økonomisk. Over halvparten mente at det hadde «noe med de svarte selv å gjøre» (s. 198), særlig manglende motivasjon, som de forbandt med fri vilje. Skinner mente naturlig nok at «Å avvise miljøets rolle på denne måten, motarbeider å avdekke defekte betingelser som er ansvarlige for «manglende motivasjon»» (s. 198) (og i dag ville mange ha oppfattet det som rasistisk).

I tillegg til å være imot konkrete effektive miljøtiltak, var det grenser for hvor langt «tradisjonelistene» ville gå i å endre sinn: «Måter å endre atferd på ved å endre sinn, godtas sjelden når de er svært effektive, selv om det fremdeles er sinn som tilsynelatende endres» (s. 96). Påvirkning, også via menneskers sinn, må ikke bli for sterk, som ved propaganda og hjernevask. Det var selvfølgelig heller ikke Skinner for, så han var da enig i *noe*.

Den tradisjonelle forståelsen bidrar paradoksalt nok til bruk av straff

Motstanden mot kontroll medførte også at forkjemperne for frihet og verdighet var «usikre på å finne alternativer» (s. 83) til straff. Ikke bare foretrakk de svake praksiser som kunne forkles eller skjules, men deres syn hadde også en annen «... svært spesiell følge! – å fortsette med straffende tiltak» (s. 41).

Vi kan «straffes» av fysiske omgivelser, som når vi faller, men «Ordet straff er vanligvis reservert for betingelser som andre bevisst har arrangert fordi resultatene er forsterkende for dem» (s. 61), som når vi «kritiserer, latterliggjør, beskylder eller angriper noen fysisk for å undertrykke uønsket atferd. Styring defineres ofte som makt til å straffe» (s. 61), og han ga eksempler på at private og offentlige instanser bruker mer negative enn positive sanksjoner. Naturen hadde «skapt mennesker slik at de kan kontrolleres med straff. Folk blir fort gode straffere (om ikke dermed gode kontrollører), mens det er vanskeligere å lære alternativer til straff» (s. 80). Skinner mente at «Vi burde forvente at litteraturen om frihet og verdighet ... arbeider for en verden der det er lite eller ingen straff, og til en viss grad har den gjort det. Men straffende sanksjoner er ennå vanlige» (s. 61), og

Det rare faktum er at de som forsvarer frihet og verdighet, ikke bare ikke er imot slike metoder, men hovedansvarlige for at de fortsatt brukes. Denne merkelige situasjonen kan bare forstås ved å se på hvordan organismer reagerer på straffende betingelser. Straff utformes for å fjerne lei, farlig eller på andre måter uønsket atferd (s. 61),

og for at personen ikke skal oppføre seg slik igjen, men «Dessverre er det ikke så enkelt» (s. 62). Straff reduserer ikke tilbøyeligheten til å fortsette med atferden som straffes, fordi «Straffet atferd kommer som regel tilbake når den straffende betingelsen er borte» (s. 62). Straff kan også ha mange utilsiktede bivirkninger, som å rette atferden mot noen som ikke kan straffe, eller mot ting, finne grunner til at atferden ikke burde straffes, og ikke minst unngå straff

ved å skjule atferden eller straffe strafferen. Noen tar medisiner for ikke å vise atferd som straffes, og han nevnte også de formene for unngåelse som inngår i Freuds forsvarsmekanismer (s. 62–63).

Når Skinner mente at «tradisjonelistene» hadde ansvar for så mye bruk av straff, var det også fordi mennesker er ansvarlige for sin atferd, og dermed bør straffes for uønsket atferd. Når personen er *ansvarlig*, kan vi «kreditere den når den oppfører seg godt for at den skal fortsette med det, men vi bruker uttrykket mest når personen fortjener straff. Vi *holder* personen ansvarlig for sin atferd i den forstand at den kan straffes riktig og rettferdig» (s. 71–72). Det var han også inne på foran, men han gikk lengre: «Enhver endring i retning av et miljø der mennesker automatisk er gode, truer ansvar» (s. 73), og dermed også begrunnelsen for straff. «Behovet for straff synes å ha historisk støtte, og alternative praksiser truer de kjære verdiene frihet og verdighet. Og så fortsetter vi å straffe – og å forsvare straff» (s. 80), mente han.

Skinner hadde noen alternativer til straff

Skinner gikk også gjennom «mer effektive måter å unngå straff på» (s. 63), det vil si hensiktsmessige alternative atferder: «Vi kan unngå situasjoner der atferd som kan straffes, trolig vil oppstå» (s. 63). Den med alkoholproblemer kan unngå situasjoner der det er lett å drikke, og en student som lett distraheres, kan lese på et rolig sted. Vi kan unngå straffende sosiale betingelser ved å få mer tolerante venner. Vi kan «telle til ti», og han nevnte flere typer selvkontroll (som i *Science and Human Behavior* i 1953, s. 227–241), inkludert psykotrop medikasjon.

Slike måter kan også inngå i miljømessig kontroll, fordi «Alle disse tingene som en person kan gjøre for å redusere faren for å bli straffet, kan også andre gjøre for personen» (s. 64). Gode løsninger kan være at andre ekstingverer for eksempel aggressiv atferd, og atferd som kan bli straffet, kan generelt «reduseres med kraftig forsterkning av atferd som kan fortrenge den» (s. 65). Og «Vi

prøver å designe en slik verden for dem som ikke selv kan løse problemet med straff, for eksempel spedbarn, utviklingshemmede og psykotiske» (s. 66), og vi bør gjøre det for alle, syntes Skinner. Her mente han også at tradisjonelistenes ansvar for at straff brukes, kom enda bedre fram: «Forsvarere av frihet og verdighet er imot å løse problemet med straff slik. En slik verden skaper bare automatisk godhet» (s. 66), og han siterte flere som ikke ønsket en systematisk tilrettelegging for at folk skal oppføre seg bedre, eller ikke straffes. Skinner mente at «Problemet er at når vi straffer en person for å oppføre seg dårlig, må den selv finne ut hvordan den kan oppføre seg bra, og da kan den roses for å oppføre seg bra. Men hvis den oppfører seg bra av grunner som vi nettopp har sett på, må miljøet få æren» (s. 66–67). Da står det autonome mennesket på spill, fordi «Mennesker skal oppføre seg godt bare fordi de er gode. I et «perfekt» system trenger ingen godhet» (s. 67).

Skinner mente likevel at det er viktig å lære å tåle en del, og at det er

gode grunner for å ha mindre respekt for en person som bare er automatisk god, for den er en mindre person. I en verden der vi ikke trenger å arbeide hardt, vil vi ikke lære å tåle hardt arbeid ... der medisiner har fjernet alle smerter, vil vi ikke lære å tåle smerter. I en verden som fremmer automatisk godhet, vil vi ikke lære å ta imot straff for dårlig oppførsel. For å gjøre oss skikket for en verden der vi ikke automatisk er gode, trenger vi passende opplæring, men det betyr ikke et permanent straffende samfunn, og det er ingen grunn til å svekke arbeidet for et samfunn der folk automatisk kan være gode. Problemet er ikke å få folk til å bli gode, men til å oppføre seg godt (s. 67).

Dette kan forstås som at han så verdien av tradisjonelle dyder, og av en viss robusthet, i en verden som neppe kan bli perfekt, men at han ville skape en bedre verden, og bedre atferd, ved hjelp av mer positiv forsterkning og mindre aversiv kontroll.

Løsningen er vitenskap, og hva kunne en atferdsvitenskap tilby?

Skinner's syn på mennesket: Bevisst, men ikke autonom

Miljøet kunne også spille en subtil rolle, og hadde ikke atferd da opphav i mennesket selv? Det måtte Skinner drøfte, og han begynte med at

Mennesket sies å skille seg fra andre dyr mest fordi det er «klar over sin eksistens». Det vet hva det gjør; vet at det har en fortid og vil ha en framtid; det «reflekterer om sin egen natur»; bare mennesket følger den klassiske befalingen «Kjenn deg selv». En analyse av menneskelig atferd som overser slike fakta, er helt ubrukelig ... Men selvobservasjon kan studeres, og må inkluderes i en noenlunde fullstendig forståelse av menneskelig atferd. Heller enn å ignorere bevissthet, har en eksperimentell analyse av atferd vektlagt visse avgjørende temaer. Spørsmålet er ikke om et menneske kan kjenne seg selv, men hva det vet når det gjør det (s. 190–191).

Han ga eksempler på hvordan vi beskriver private prosesser, og beskrev hvordan det har et sosialt opphav: «Det verbale samfunnet spesialiserte seg på selvbeskrivende betingelser. Det stiller spørsmål som: Hva gjorde du i går? Hva gjør du nå? Hva vil du gjøre i morgen?» (s. 191–192) og så videre,

Og slike spørsmål er grunnen til at en person responderer på seg selv på den spesielle måten som vi kaller å vite eller å være bevisst. Uten hjelp fra et verbalt samfunn, ville all atferd ha vært ubevisst. Bevissthet er et sosialt produkt. Den er ikke bare *ikke* det spesielle området for det autonome mennesket, den er utenfor rekkevidde for et menneske som er alene (s. 192).

«Kanskje den siste skansen for det autonome mennesket er den komplekse «kognitive» aktiviteten som kalles tenkning. Siden den er kompleks, har den bare veket sakte for å forklare atferd med forsterkningsbetingelser» (s. 193). Skinner ga eksempler på hva vi konkret observerer når vi sier at vi tenker, og på hvordan

Kulturen fremmer tenkning ved å konstruere spesielle betingelser. Den lærer en person å se små forskjeller ved hjelp av mer presis differensiell forsterkning. Den lærer teknikker for å løse problemer. Den gir regler som gjør det unødvendig å erfare de betingelsene som reglene er utledet fra, og gir regler for å finne regler (s. 194).

Han var klar over at hans analyse av tenkning ikke var fullstendig, men det ga «ingen grunn til å falle tilbake på et mirakelarbeidende sinn» (s. 195) som ikke forklarer noen ting, mente han.

Skinner's hovedpoeng var med andre ord at opphavet til de kognitive ferdighetene som er hovedgrunnlaget for at det autonome mennesket oppfattes som årsak til sin egen atferd, er sosialt. Han mente at det er en funksjonell relasjon mellom for eksempel en tanke og en påfølgende handling, som når vi instruerer oss selv, men også selvinstruksjon er sosialt lært, så til *sjuende og sist* fins årsaker i miljøet, ikke i individet. For å si det med hans egne ord et annet sted: «Vi kan ikke redegjøre for atferden til noe system når vi bare befinner oss innenfor det; til slutt må vi se på forhold som påvirker individet utenfra» (1953, s. 35).

Et slikt syn er ikke nedvurderende, mente Skinner: «Vitenskap dehumaniserer ikke det autonome mennesket, den dehomunkuliserer det» (s. 200). (En «homunkulus» er et «lite menneske» inni oss som styrer oss.) Det ble ofte sagt at behaviorister anser mennesker som dyr, og «Dyr» er et nedsettende ord, men bare fordi «menneske» har blitt gjort for ærefullt» (s. 201). Én hadde kommentert at Shakespeares Hamlet utbrøt «Så lik en gud», mens Pavlov måtte ha sagt «Så lik en hund». Skinner mente imidlertid at «det var et framsteg. En gud er det arketypiske mønsteret for en forklaringsfiksjon, for et mirakelarbeidende sinn, for det metafysiske. Mennesket er mye mer enn en hund, men i likhet med hunden er det innenfor rekkevidde for vitenskapelig analyse» (s. 201). Om respekten for det uforklarlige hos tilhengerne av tradisjonell frihet og verdighet (se foran),

mente Skinner at «Vitenskap søker en mer fullstendig forklaring av slik atferd; dens mål er å løse mysterier» (s. 58).

Skinner var også inne på at noen mener at konsekvent miljøforklaring av atferd gjør mennesket til *offer*. Han kommenterte at «Mennesket kan være kontrollert av sitt miljø, men det er et miljø som nesten fullt ut er skapt av mennesker» (s. 205–206), og

Når en person endrer sitt fysiske eller sosiale miljø «intensjonalt» – det vil si for å endre menneskelig atferd, kanskje også sin egen – spiller den to roller: En som kontrollør, som designer av en kontrollerende kultur, og en annen som den kontrollerte, som produktet av en kultur. Det er ingen motsetning i dette; det følger av den kulturelle evolusjonens natur, med eller uten intensjonal design (s. 207).

Mennesker er aktive, i endring, og utretter mye. Det kan vi observere, og det trengs ikke et autonomt menneske for å forklare det.

En gjennomført tro på miljøets kontroll

Skinner var neppe i tvil om at det som han kalte det førvitenskapelige synet, måtte vike for et vitenskapelig syn på atferd som miljøbestemt. At mennesker er frie, og at deres atferd er uforårsaket, «og praksiser som henger sammen med det, må revideres når en vitenskapelig analyse avdekker uventede kontrollerende relasjoner mellom atferd og miljøet» (s. 19–20). Angående at mennesker «er frie til å velge mellom forskjellige handlingsretninger» (s. 20–21, og se foran), fastslo han at «Den fluktveien stenges sakte men sikkert etter hvert som det blir mer evidens for at menneskelig atferd er predikerbar» (s. 21).

At det var *litt* spørsmål om tro, gir Skinner likevel inntrykk av da han skrev at «det vitenskapelige synet (og ordet trenger ikke å være bærende) er at en persons atferd er bestemt av en genetisk utrustning som kan spores til artens evolusjon, og av miljøforhold som personen har levd under» (s. 101). Det kunne riktig nok ikke «bevises, men det ligger i vitenskapens natur at evidensen går i [dette]

synets favør. Etter hvert som vi lærer mer om miljøets effekter, har vi mindre grunn til å forklare menneskelig atferd med en autonom kontrollerende agent» (s. 101). Tvilen var imidlertid forbigående, for senere skrev han at «Når en atferdsvitenskap bruker fysikkens og biologiens strategier, blir den autonome agenten som atferd tradisjonelt har blitt forklart med, erstattet med miljøet – miljøet der arten utviklet seg og der individets atferd formes og opprettholdes» (s. 184). Et konkret eksempel som han ga, var at når for eksempel aggresjon forklares med genetisk seleksjon, og med at personens aggressive atferd har blitt forsterket, blir det lite igjen til det autonome mennesket som forklaring på atferden – «Forklaringen skifter fra karaktertrekk til en miljøhistorie der forsterkning inngår» (s. 186). Han var like sikker da han hevdet at «Det autonome mennesket er et redskap for å forklare det som vi ikke kan forklare på en annen måte. Det er skapt av vår uvitenhet, og etter hvert som vår forståelse øker, forsvinner stoffet som det er laget av» (s. 200).

Muligheter

Skinner hadde ikke bare stor tro på miljøets «kraft», men også på de praktiske mulighetene som det ga for å skape et bedre samfunn. «Problemet er å befri mennesker, ikke fra kontroll, men fra bestemte typer kontroll ... Hva folk føler om kontroll, før eller etter at litteraturen om frihet har bearbeidet deres følelser, har lite å si» (s. 41–42). Skinner så at «hva folk føler om kontroll», skapte motstand mot kontroll, men «Var det ikke for den uholdbare generaliseringen at all kontroll er galt, skulle vi ha forholdt oss til det sosiale miljøet like enkelt som til det ikke-sosiale» (s. 42), det vil si sterk tro på atferdsteknologi. Den var like sterk da han skrev at

Selv om teknologi har frigjort menneskene fra visse aversive sider ved miljøet, har den ikke frigjort dem fra miljøet. Vi aksepterer at vi er avhengige av verden rundt oss, og vi endrer ganske enkelt hvordan avhengigheten arter seg. På samme måte trenger vi ikke å ødelegge

eller unnslippe det sosiale miljøet for å gjøre det så fritt som mulig for aversive stimuli; vi trenger å redesigne det (s. 42).

Når atferd er miljøbestemt, er det miljøet vi må gjøre noe med, og det vitenskapelige synet har

en stor fordel når vi begynner å gjøre noe med atferd ... miljøet kan endres, og vi holder på å lære hvordan vi endrer det. Metodene som vi bruker er hentet fra fysisk og biologisk teknologi, men vi bruker dem på spesielle måter for å endre atferd (s. 101–102).

Foran gjenga jeg noen av Skinners eksempler på hensiktsmessige måter å unngå bruk av straff på. Skinner så at slike løsninger kan ha sine ulemper, og være usikre, men mente at «Disse problemene kan ... løses i hovedsak, og det bør være mulig å designe en verden der atferd som gjerne straffes, sjelden eller aldri oppstår» (s. 66). Stor optimisme og store mål, med andre ord.

En *generell* miljøorientering holdt imidlertid ikke. «Evidensen for enkel tro på miljøet er klar nok. Folk er veldig forskjellige på forskjellige steder» (s. 185). Alle mente at en nomade og en astronaut kunne ha byttet plass hvis de hadde byttet miljøer fra starten av, men «Vi må vite hvordan miljøet virker for å endre det for å endre atferd. Bare å endre vekten fra mennesket til miljøet, hjelper lite» (s. 181).

Vitenskap var nødvendig, men hvor langt hadde den kommet?

Skinner siterte Arthur Koestler, som mente at behavioristisk psykologi ikke hadde kommet lenger enn til å forme atferd hos dyr i laboratorier (s. 165–166), og at dens begreper bare var overflødig sjargong. Skinner mente naturligvis at man var kommet lenger enn det, ellers var det ikke grunnlag for hans vyer.

Tidlig i boken var Skinner åpen om at atferdsvitenskap ikke var på nivå med naturvitenskap, men at den likevel kunne løse viktige problemer (s. 22). Atferdsvitenskapen var uferdig, og detaljene var ikke klare, men en atferdsvitenskapelig analyse var likevel mulig:

En ren interpretasjon vil holde. Hvordan slik interpretasjon arter seg, misforstås imidlertid lett. Vi snakker ofte om ting som vi ikke kan observere eller måle så presist som en vitenskapelig analyse krever, og når vi gjør det, er det mye å oppnå med å bruke begreper og prinsipper som er utarbeidet under mer presise forhold (s. 22–23).

Slike interpretasjoner kan selvfølgelig utfordres, mangler fakta, og kan ikke bevises, men «er uansett trolig riktigere enn de som mangler eksperimentell bakgrunn» (s. 23), og de kan fortelle oss hvordan vi kan gjøre videre studier. (Interpretasjon er å anvende etablerte prinsipper for å forstå nye utforskede situasjoner, det vil si en tolkning.) Skinner mente at interpretasjon var en farbar vei, fordi

Når vi har observert atferdsprosesser under kontrollerte forhold, har vi lettere for å se dem i ute i verden. Vi kan identifisere viktige sider ved atferd og ved miljøet, og dermed se bort fra mindre viktige sider samme hvor fascinerende de måtte være. Vi kan avvise tradisjonelle forklaringer hvis de har vært forsøkt, og vist seg mangelfulle i en eksperimentell analyse, og så fortsette med åpen nysgjerrighet. Eksemplene på atferd i fortsettelsen, er ikke ment som «bevis» for interpretasjonen (s. 23),

men de «har en plausibilitet som mangler i prinsipper som kun bygger på tilfeldig observasjon» (s. 23). Senere framhevet han mer hvor langt hans atferdsvitenskap hadde kommet, og hvordan den hadde gitt nye måter å endre atferd på:

Hovedtrekkene i en teknologi er allerede klar. En oppgave beskrives som en atferd som skal skapes eller modifiseres, og relevante betingelser arrangeres deretter. En planlagt serie med betingelser kan trengs. Teknologien har vært mest vellykket når atferd er lett å spesifisere, og når passende betingelser kan skapes – for eksempel i barneoppdragelse, skoler og i omsorgen for utviklingshemmede og institusjonaliserte psykotiske (s. 149–150),

men også i mer komplekse situasjoner, som psykoterapi og organisasjoner. Det er mange former for «atferdsmodifikasjon»,

men de har felles at «atferd kan endres ved å endre forhold som den er en funksjon av (s. 150).

Skinner gikk også langt i å mene at laboratoriefunn kunne overføres til design av kultur:

En kultur er temmelig lik det eksperimentelle rommet som brukes i en analyse av atferd. Begge er former for forsterkningsbetingelser. Et barn fødes inn i en kultur slik en organisme plasseres i et eksperimentelt rom. Å designe en kultur er som å designe et eksperiment: Betingelser arrangeres, og effekter noteres. I et eksperiment er vi interessert i hva som skjer. Når vi designer en kultur, er vi interessert i om det virker. Det er forskjellen mellom vitenskap og teknologi (s. 153).

Det ble ofte sagt at det er fundamentale forskjeller mellom laboratoriet og verden utenfor, mellom det kunstige og det naturlige, og «Dette er virkelige forskjeller, men de trenger ikke å fortsette å være det etter hvert som en atferdsvitenskap gjør framsteg, og ofte bør de ikke tas alvorlig nå heller» (s. 158). For eksempel kunne situasjoner i duers naturlige liv gjenskapes i laboratoriet. Slik forenkling var ikke et uoverstigelig problem: All vitenskap forenkler i starten, og «analyse av atferd begynner naturligvis med enkle organismer som gjør enkle ting i enkle omgivelser» (s. 159), før kompleksitet øker «så fort som vår suksess tillater» (s. 159). Om verdien av dyrestudier mente han også at

Det er selvfølgelig alltid en fare for at metoder som er utviklet for å studere laverestående dyr, bare vektlegger karakteristika som de har felles med mennesker, men vi kan ikke oppdage det «essensielt» menneskelige før vi har observert ikke-menneskelige subjekter. Tradisjonelle teorier om det autonome mennesket har overdrevet artsforskjeller. Noen av de komplekse betingelsene som nå utforskes, skaper atferd hos lavere organismer som ville ha blitt oppfattet som høyere mentale prosesser hvis mennesker hadde vist atferden (s. 201–202).

Skinner så at å anvende atferdsvitenskap på å designe en kultur, var ambisiøst, og gikk med på at «Tolkningen av den

komplekse verden av menneskelige temaer ved hjelp av en eksperimentell analyse, er utvilsomt ofte overforenklet. Påstander har blitt overdrevet, og begrensninger oversett» (s. 160). Problemet var likevel ikke atferdsvitenskapens utilstrekkelighet, for «den virkelige store overforenklingen er den tradisjonelle appellen til sinnstilstander, følelser og andre sider ved det autonome mennesket som en analyse av atferd erstatter» (s. 160). En atferdsvitenskap kunne ennå ikke løse alle våre problemer, men var på god vei, etter Skinners oppfatning. Å bruke vitenskap for å endre en kultur var heller ikke utidig innblanding i noe som vitenskap skulle holde seg unna, og han sammenlignet med annen vitenskap:

det kan synes som genetikeren som endrer en arts egenskaper ved selektiv avl eller ved å endre gener, tukler med biologisk evolusjon, men den gjør det fordi arten har evolvert så langt at den har utviklet en genvitenskap og en kultur som får dens medlemmer til å bry seg om artens framtid (s. 180).

Atferdsvitenskap var i en lignende posisjon, mente han.

Når det gjaldt mulighetene for grunnforskning, var han likevel bekymret over at «Atferd er et nedslående felt fordi vi er i så tett kontakt med det» (s. 159). Alle mener noe om det, mens for eksempel fysikere og kjemikere får jobbe mer i fred med å bygge opp en vitenskap fra grunnen. Til tross for en viss umodenhet, var atferdsvitenskap likevel å foretrekke framfor tradisjonell synsing, og kunne bidra vesentlig til å skape en bedre kultur.

Kultur skapes av betingelser

Kultur oppstår ikke av seg selv, og Skinner beskrev måter som det kan skje på. Ikke uventet slo han fast at «betingelsene som vi arrangerer ... er ansvarlige for observerte endringer» (s. 88):

En person som gjør noe godt for andre, kan oppleve kjærlighet eller frykt, lojalitet eller plikt, eller enhver annen tilstand som

oppstår fra betingelsene som er ansvarlige for atferden. En person gjør ikke noe bra for andre på grunn av en følelse av tilhørighet, og nekter ikke å handle på grunn av en følelse av avstand. Dens atferd skyldes kontrollen som det sosiale miljøet utøver (s. 110).

Slike betingelser kan få folk til å strekke seg langt, og til med ofre livet. Betingelser styrkes gjerne av verdibaserte bør-utsagn ut fra hva andre forventer og verdsetter. Vi har regler og normer for hvordan vi bør eller må opptre, for eksempel å ikke stjele, men hvorvidt vi følger en slik norm «avhenger av støttende betingelser ... før vi fikk «normen», angrep folk dem som stjal fra de. En gang begynte stjeling å bli kalt galt, og ble straffet også av de som ikke var frastjålet noe. De som kjente til slike betingelser, kunne råde andre til ikke å stjele. Hvis de hadde nok prestisje og autoritet, trengte de ikke engang å beskrive betingelsene (s. 114). Normer kan også få stor effekt når de får form av religiøs synd, og av lover som gjør atferd straffbar (s. 115), og

I det lange løp opptre folk mest effektivt hvis de har fått høre det som er sant, men den fordel er for fjern til å påvirke den som snakker sant, og flere betingelser trengs for å opprettholde atferden. Å snakke sant kalles derfor godt. Det er det rette å gjøre, og å lyve er dårlig eller galt. «Normen» er rett og slett et utsagn om betingelsene (s. 115).

Med andre ord: Mye kontroll av atferd er verbal, men den hadde vært lite verd hvis den ikke hadde grunnlag i betingelser i form av konsekvenser av atferd. Det utelukker ikke at vi går rundt med normer, regler og verdier privat:

Et viktig repertoar som vi nødvendigvis har lært av andre, er verbalt. Verbal atferd oppsto trolig under betingelser i forbindelse med praktisk sosial samhandling, men en person som blir både snakker og lytter, har et repertoar med enorm bredde og kraft som den kan bruke på egenhånd (s. 122–123).

Vi kan påminne oss, ta oss i akt og hva det skulle være, men også dette har opphav i sosiale betingelser, for i fravær av at andre

kontrollerer ens atferd, «gjenstår bare de personlige forsterkerne. Individet hengir seg til umiddelbar tilfredsstillelse, kanskje sex og rus. Hvis det ikke trenger å gjøre mye for å få mat, husly og trygghet, vil lite atferd oppstå» (s. 118), og «Uten et sosialt miljø forblir personen mer eller mindre vill, som barna som sies å være oppdratt av ulver» (s. 123). Kultur er rett og slett atferd, og atferdens betingelser:

de som observerer kulturer, ser ikke ideer eller verdier. De ser hvordan folk lever, hvordan de oppdrar barn, hvordan de samler og dyrker mat, hvordan de bor, hva de har på, hvilke spill de spiller, hvordan de er mot hverandre, hvordan de styrer seg og så videre. Dette er folks vaner, eller vanemessige *atferder*. For å forklare dem må vi se på betingelsene som skapte dem (s. 127),

fysiske og sosiale. En kultur er menneskers måte å tilpasse seg til omgivelsene på, i prinsippet langt på vei slik arter tilpasser seg omgivelsene. Kulturelle praksiser selekteres langt på vei slik gener selekteres (s. 129–131).

Hva er godt, og av verdi, for en kultur?

Skinner mente altså at en atferdsvitenskap langt på vei fantes,

Men hvem skal en effektiv atferdsteknologi brukes for? Hvem skal bruke den? Og for hvilket mål? Vi har antydnet at effektene av en praksis er bedre enn effektene av en annen, men av hvilke grunner? Hva er det gode som noe kan kalles bedre enn? Kan vi definere det gode liv? Eller framgang mot det gode liv? Hva er egentlig framgang? Enkelt sagt, hva er meningen med livet for individet og arten? (s. 102).

Dette innebærer selvfølgelig verdifulde- ringer; hva vi bør gjøre. I den forbindelse er en atferdsteknologi i seg selv

etisk nøytral. Den kan brukes av forbrytere og helgener. Ingenting i en metodologi bestemmer hvilke verdier som påvirker at den brukes. Her er vi imidlertid ikke bare opptatt av praksiser, men av design av en hel kultur,

og en kulturs overlevelse oppstår dermed som en spesiell type verdi (s. 150).

Men utover at kulturen skal overleve, hva er av verdi, og hvordan kan vi si at det er det? Verdier er noe konkret og observerbart (se foran), og Skinner begynte med at de er «ting folk verdsetter som, og kaller, gode» (s. 103). Nesten alle synes at noen ting er gode, men å avgjøre hva som er godt ut fra fysiske egenskaper, er vanskelig. Hans løsning er at «Gode ting er positive forsterkere» (s. 103), og «Heller ikke de tingene som vi kaller dårlige, har noen felles egenskaper. De er alle negative forsterkere, og vi forsterkes når vi unnslipper eller unngår dem» (s. 104). «Å vurdere verdien av noe ved å kalle det godt eller dårlig, er å klassifisere det ut fra sine forsterkende effekter» (s. 104).

«Atferd kalles god og dårlig – og de etiske overtonene er ikke tilfeldige – ut fra hvordan andre vanligvis forsterker den. Atferd kalles vanligvis rett eller gal ut fra andre betingelser. Det er en rett og en gal måte å gjøre noe på» (s. 109). Et annet «par» er ros og kritikk. Skinner presiserte sammenhengen mellom hva som er god og dårlig atferd, og hva som forsterkes, ytterligere:

Atferder som klassifiseres som gode eller dårlige og rette eller gale, skyldes ikke godhet eller ondskap, eller en god eller dårlig karakter, eller viten om rett og galt; de skyldes betingelser som innebærer mange forskjellige forsterkere, inkludert generaliserte verbale forsterkere som «Godt!», «Dårlig!», «Rett!» og «Galt!» (s. 113),

jfr. betingelsene som blant annet er grunnlag for normer (se foran).

Neste spørsmål er *hvorfor* noe er positivt og negativt forsterkende. «Ting er trolig gode (positivt forsterkende) eller dårlige (negativt forsterkende) på grunn av betingelsene for overlevelse i løpet av artens evolusjon» (s. 104). Det har fremmet overlevelse å søke noe, og å unngå noe, og «Et resultat av det er at en del av den genetiske utrustningen som kalles «menneskenatur», er å bli forsterket på spesielle måter av spesielle ting» (s. 104), og mottakelighet for pavloviansk betin-

ging. «Stimuli er forsterkere, og produserer tilstander som føles gode, av samme grunn, som fins i *evolusjonen*» (s. 107, min kursiv). Skinner viste til evolusjonsteori også da han mente at «Effekten av en forsterker som ikke kan forklares med overlevelsverdi i løpet av evolusjonen ... er trolig skadelig» (s. 110), det vil si noe som vi bør unngå (og for eksempel visse rusmidler er nærliggende å tenke på).

Ikke alt som er forsterkende, kan altså kalles verdier. De må være relativt omforente goder eller forsterkere, og unngåing av onder eller aversive stimuli, som har hatt betydning i evolusjonen, og som fremmer kulturens overlevelse. «Kulturens overlevelse framstår da som en ny verdi som tas hensyn til i tillegg til personlige og sosiale goder» (s. 129). Ved å se på hva fremtiden kan bringe, får vi åpenbare rettesnorer i så måte, mente Skinner: «Det kan være nok å se på den raske økningen i verdens befolkning, atomvåpenlagre, forurensning av miljøet og uttømming av ressurser, og å bruke mindre ressurser» (s. 152). Det bør imidlertid være nødvendig å ta utgangspunkt i slike dramatiske situasjoner for å få til endringer, og «Vi trenger ikke å spå fremtiden for å se hvordan en kulturs styrke avhenger av medlemmenes atferd» (s. 152). For å vite hva vi må gjøre noe med, pekte han nok en gang på de nevnte problemene, og på å fremme verdifulle sider ved en kultur, som orden og trygghet, en viss produksjon av goder, et sunt miljø, et godt helsevesen et antall mennesker som samsvarer med plass og ressurser, og aktiviteter som gir glede (s. 150).

En annen ting er kulturell *endring*. «En kulturs evolusjon reiser visse spørsmål om såkalte «verdier» ... Er en kulturs evolusjon «framgang»? Hva er dens mål?» (s. 138). Et svar som Skinner ga, var at «Begrepet utvikling glir over i såkalte «verdier» når en endring i en retning anses som *vekst*» (s. 141). Men han sammenlignet det også med biologisk evolusjon, der alt fra frukt til mennesker utvikler seg til modenhet, for så å forfalle, og han fortsatte med at «Det er galt å anta at all endring eller utvikling er vekst» (s. 141).

Ingenting er ferdig, alt vil endre seg, og ikke nødvendigvis positivt. (Det var vel nettopp en grunn til at han mente at kulturell design, med tanke på overlevelse, var viktig, kan det tilføyes.)

Oppsummert gikk Skinner langt i å sette likhetstegn mellom hva folk kaller «godt» og «dårlig», og kulturell praksis ut fra det, på den ene siden, og at kulturen overlever, på den andre. «Godt» og «dårlig» hadde grunnlag i evolusjon – det er ikke for ingenting at vi synes at noe er godt eller dårlig. Skinner beskrev dermed felles universelle menneskelige prinsipper for mål for kulturell design. Siden folk lever under forskjellige forhold, får prinsippene selvfølgelig forskjellige følger og fører til forskjellige kulturer. Skinners behandling av temaet var med andre ord *generell* og lite konkret.

Hvem skal bestemme hva som er godt, og av verdi?

Om «kulturelle avgjørelser» skrev Skinner at

Det sies ofte at svarene er utenfor vitenskaps rekkevidde ... Biologi kan si hvordan vi kan kontrollere fødsler og utsette død, men ikke om vi bør gjøre det. Avgjørelser om bruk av vitenskap synes å kreve en klokskap som vitenskapsfolk nektes av en merkelig grunn. Hvis de kan gjøre verdivurderinger i det hele tatt, er det bare med den klokskap som de deler med folk flest (s. 102).

Skinner mente imidlertid at

Det vil være galt av atferdsforskeren å være enig. Hva folk føler om fakta, og hva det betyr å føle noe, er et spørsmål som en vitenskap om atferd bør ha svar på. Et faktum er utvilsomt forskjellig fra hva en person føler om det, men også det siste er et faktum. Det som skaper problemer her som ellers, er vekten på hva folk føler. En viktigere måte å spørre på er: Hvis en vitenskapelig analyse kan si hvordan vi endrer atferd, kan den fortelle oss hvilke endringer som skal gjøres? Dette er et spørsmål om atferden til de som faktisk

foreslår og skaper endringer. Folk handler for å forbedre verden og livet, av gode grunner, og blant grunnene er visse konsekvenser av deres atferd, og blant disse konsekvensene er de tingene som folk verdsetter og kaller gode (s. 102–103),

Han hadde også et svar på vitenskapens rolle:

Når vi sier at et verdiutslag ikke dreier seg om fakta, men om hva noen føler om et faktum, skiller vi ganske enkelt mellom en ting og dens forsterkende effekt ... tings forsterkende effekt er en atferdsvitenskaps gebet, som i den grad den dreier seg om operant forsterkning, er en *vitenskap om verdier* (s. 103–104, min kursiv).

Enda mer spesifikt skrev han at ingen vet hva som er de beste måtene å oppdra barn, opprettholde lov og orden, og drive utdanning, på. Så langt hadde det skjedd «ved hjelp av personlige erfaringer og folkevisdom, men en vitenskapelig analyse av atferd er opplagt relevant. Den hjelper på to måter: *den definerer hva som bør gjøres*, og foreslår måter å gjøre det på» (s. 145–146, min kursiv). Dette er å gå langt i at utøvere av atferdsvitenskap kan analysere hva som er verdifullt, og at det går foran hva folk synes.

Også motstanderne av kontroll spurte «Hvem skal kontrollere?» (s. 168). Ifølge Skinner hadde Rousseau for stor tro på for eksempel læreres godvilje, men «godvilje er ingen garanti mot maktmisbruk, og veldig få deltakere i historien om kampen for frihet, har vist Rousseaus manglende bekymring», ifølge Skinner (s. 40–41). Han mente også at han selv langt på vei hadde løsningen: «For å hindre maktmisbruk, må vi ikke se på den som kontrollerer, men på betingelsene som den utøver kontroll under» (s. 168). Et viktig poeng var at «Forholdet mellom kontrolløren og den kontrollerte er gjensidig. Forskeren i laboratoriet som studerer en dues atferd, utformer betingelser og studerer deres effekt» (s. 169). Forskeren kontrollerer duen, men duen kontrollerer også forskeren med *sin* atferd, og tilsvarende for mennesker: «Atferden som foreldre kontrollerer sitt

barn med, enten aversivt eller med positiv forsterkning, formes og opprettholdes av barnets atferd» (s. 169), og vi kan si at «slaven kontrollerer slavedriveren, barnet foreldrene, pasienten terapeuten, innbyggeren myndighetene, og eleven læreren» (s. 169). Skinner så at førstnevnte i alle tilfeller har mer makt enn sistnevnte, men det hjelper lite å ha en «vennlighetsdiktator» (s. 170) uansett. «Det store problemet er å arrangere effektiv motkontroll, og å innføre noen viktige konsekvenser for kontrollørens atferd. Noen klassiske eksempler på manglende balanse mellom kontroll og motkontroll skjer når kontroll er delegert, og motkontroll blir ineffektiv» (s. 171). Som eksempler nevnte han institusjoner, fengsler og skoler. «Læreren er bare gjenstand for den motkontrollen som elever utøver» (s. 171), og mye kontroll er institusjonalisert og dermed ufølsom for de kontrollertes atferd.

Han foreslo en måte å styrke motkontroll på:

Selvstyre synes ofte å løse problemet ved å identifisere kontrolløren med den kontrollerte. Prinsippet om å gjøre kontrolløren til medlem av gruppen, bør appellere til den som designer en kultur. En som lager noe som den selv skal bruke, tar trolig hensyn til brukerens interesser, og den som designer et sosialt miljø som den skal være en del av, gjør trolig det samme (s. 172).

Betydningen av identifikasjon gjaldt også de kulturelle designerne, som må bety folk innenfor atferdsvitenskap: «En som designer en kultur, er ikke en som ... blander seg inn. Den bryter ikke inn og forstyrrer en naturlig prosess, den er del av en naturlig prosess» (s. 180), like mye som en som avler dyr. Motkontroll ved at kontrollør og kontrollert er i samme båt, skulle altså forebygge maktmisbruk.

Angående motkontroll hadde Skinner også et «spark» til frihetslitteraturen:

«Å angripe kontrollerende praksiser er selvfølgelig en form for motkontroll. Det kan ha uendelige fordeler hvis det fører til at bedre kontrollerende praksiser selekteres. Men

litteraturen om frihet og verdighet har gjort den feilen å tro at den undertrykker kontroll heller enn å korrigere den. Dermed svekkes den gjensidige kontrollen som utvikler en kultur. Å avvise å utøve tilgjengelig kontroll fordi all kontroll er galt, er å holde tilbake viktige former for motkontroll. Vi har sett noen av konsekvensene. Straffende tiltak som litteraturen om frihet og verdighet ellers har bidratt til å eliminere, fremmes i stedet. En preferanse for metoder som gjør kontroll utydlig ..., har fordømt dem som kan utøve konstruktiv motkontroll overfor bruk av svake tiltak (s. 181).

Motstanden mot tydelig og effektiv kontroll, også når den går ut på positiv forsterkning, utgjorde altså en *destruktiv* motkontroll. Den økte faren både for svakere tiltak og for straff, og kunne være en «dødelig kulturell mutasjon» (s. 181), og her kom Skinner kanskje med bokens frekkeste kommentar: Tilhengerne av frihet og verdighet kunne i verste fall måtte nyte friheten i helvete (s. 182).

Hva mente Skinner måtte gjøres?

Generelt, universelt

Skinner mente at uønsket atferd, og fravær av ønsket atferd, gjerne ble forklart med manglende verdier. Han siterte Abraham Maslow, som skulle ha ment at det dreide seg om

«normløshet, amoral, anhedoni, rotløshet, tomhet, håpløshet, og mangel på noe å tro på og å gå inn for». Alle ordene synes å referere til følelser eller sinnstilstander, men det som mangler, er effektive forsterkere. Anomi og amoral refererer til mangel på de konstruerte forsterkerne som får folk til å følge regler. Anhedoni, rotløshet, tomhet og håpløshet viser til fravær av alle slags forsterkere. «Noe å tro på og å gå inn for» fins blant de konstruerte forsterkerne som får folk til å oppføre seg «til andres beste» (s. 118),

og til eget beste, kan det tilføyes. Det dreide seg altså igjen om betingelser, og «Skillet mellom følelser og betingelser er

spesielt viktig når det må handles praktisk. Hvis personen virkelig lider av en indre tilstand kalt verdiløshet, kan vi løse problemet ved å endre tilstanden – for eksempel ved å «reaktivere moralsk kraft» ... eller «styrke ... åndelig forpliktelse» (s. 118), ifølge det tradisjonelle synet, men «Det som må endres, er betingelsene, enten vi anser dem som ansvarlige for den manglende atferden eller for følelsene som sies å forklare atferden» (s. 118).

Hvor mye en atferdsvitenskap trengtes, så vi også når det ble diskutert hva som var galt i Amerika, mente Skinner. Det var psykiske forstyrrelser blant ungdom, åndelig krise, angst, usikkerhet, fortvilelse, utenforskap og «andre stemninger og sinnstilstander som skjer i det kjente intrapsyriske mønsteret» (s. 146). Han så to mangler ved den forståelsen: «den trøblete atferden beskrives ikke konkret, og det nevnes ingenting som kan gjøres for å endre den» (s. 146). Skinner omskrev problemene, for eksempel *usikkerhet* til svak og upassende atferd, *misnøye* til sjelden forsterkning, *frustrasjon* til ekstinksjon, *skyld* og *skam* til å ha blitt straffet for å mislykkes, *nevrologisk* til ineffektive måter å unnslikke på, og så videre, for å vise steg i riktig retning. Han var ikke ferdig med *betingelser*, og fortsatte med at

For et ungt menneske er de forskjellige kroppslige tilstandene viktige. De er sterke stimuli, og den unge har på tradisjonelle måter lært å bruke dem som forklaring på sin atferd til seg selv og andre. Det som den unge forteller om sine følelser, gjør det mulig for oss å gjette på hva som er galt med betingelsene, men vi må gå rett til betingelsene for å bli sikre, og det er betingelsene som må endres hvis atferden skal endres (s. 147).

I forbindelse med kritikken av det tradisjonelle synet på frihet og verdighet (se foran), var han mye inne på at å forklare atferd med følelser og sinnstilstander, ikke bare var fåfengt, men kunne virke direkte negativt. Dette hadde han mer om:

når unge ikke vil i militæret, nytter det ikke å «inspirere til større lojalitet eller patriotisme».

Det som må endres, er *betingelsene* som får unge til å opptre på visse måter overfor sine myndigheter. Myndighetenes sanksjoner er fortsatt mest straffende, og de uheldige biefektene viser seg ved uorden i landet, og internasjonale konflikter» (s. 157, min kursiv).

Vi oppnår ikke fred ved å «endre menneskers sinn. Det som må endres, er situasjonene som mennesker og land går til krig i» (s. 157). Han tenkte nok særlig på vietnamkrigen, og nevnte flere problemer som måtte løses ved å endre betingelser.

Skinner så altså ikke for seg en felles kultur for hele menneskeheten, eller en bestemt dominerende kultur, men «Vi kan likevel peke på mange grunner til at folk i dag bør bry seg om hele menneskeheten» (s. 137–138). Han nevnte overbefolkning, uttømming av ressurser, forurensning og faren for et atomholocaust. Konsekvenser av slike situasjoner var ikke så fjerne, «Men å peke på konsekvenser er ikke nok. Vi må arrangere betingelser der konsekvenser virker. Hvordan kan verdens kulturer få disse fryktelige utsiktene til å angå sine medlemmers atferd?» (s. 138).

Han mente at vi i prinsippet kan endre atferd på tre nivåer: Til det beste for oss selv, for andre, og for kulturen. På det laveste nivået kan for eksempel en lærer undervise slik at det blir lettere for den selv. Læreren kan også undervise på måter som også gagnar elevene, eller enda bedre: «gjøre det sannsynlig at elever bidrar så mye som mulig til kulturen» (s. 151). Tilsvarende gjelder for blant annet bedriftsledere og politikere, og

De samme tre nivåene kan ses i design av en hel kultur. Hvis designeren er individualist, vil den designe en verden der vedkommende vil være under minimal kontroll, og ha sine egne personlige goder som de endelige verdiene. Hvis den har levd i et godt sosialt miljø, designer den til det beste for andre, og mister kanskje personlige goder. Hvis den er mest opptatt av overlevelsesverdi, designer den en kultur med tanke på at den skal virke (s. 151).

Et overordnet praktisk spørsmål var «hvordan fjerne konsekvenser kan gjøres

effektive. Uten hjelp vil en person tilegne seg svært lite moralsk eller etisk atferd» (s. 173). Omgivelsene, eller kulturen, gir slik hjelp gjennom «Leveregler, ordtak og annen folkevisdom» (s. 173), og det er en viktig del av religion og undervisning, og av myndigheters oppgaver. Som han hadde vært inne på, utgjorde for eksempel negative langsiktige konsekvenser av positiv forsterkning en spesiell fare. Kulturens svar var gjerne å bedømme atferd som rus, gambling og brutale akkorder som «morsk feil», på grunn av utsatte konsekvenser av dem. Skinner mente naturlig nok, igjen, at kulturen trengte hjelp fra atferdsvitenskap: «Konsekvensene er utsatte, og en vitenskap som klargjør deres relasjon til atferd, er i den beste mulige posisjon til å spesifisere en bedre verden i etisk og moralsk forstand» (s. 174). Dette var et stort og generelt tema, og «Den intensjonale designen av en kultur, og kontrollen over menneskelig atferd som den medfører, er avgjørende for at menneskearten skal fortsette å utvikle seg» (s. 175). Det var også komplisert, fordi «Overlevelsesverdi endrer seg med forholdene» (s. 175), og ikke minst var det viktig å få bukt med konsum av forsterkere som hadde vært viktige i evolusjonen, men som var blitt et overflodsproblem, som mat og sex, med fedme og overbefolkning som resultat, og aggresjon, som var mer adaptivt i tidligere tider. Vi kan også bli «hektet» på forsterkere svært fort, påpekte han, og «Det er en av en kulturs oppgaver å korrigere disse medfødte disposisjonene gjennom å designe kontrollteknikker, særlig for selvkontroll, som demper effektene av forsterkning» (s. 176). Det kan ikke overlates til tilfeldigheter og overtro, og «Det som trengs, er mer «intensjonal» kontroll, ikke mindre» (s. 177).

Et problem var imidlertid at «forsterkerne som kulturer konstruerer for å få deres medlemmer til å arbeide for sin overlevelse, ofte er i konflikt med personlige forsterkere» (s. 177). For eksempel jobbet langt flere med biler enn med å forbedre livet i ghettoer, fordi de hadde bedre økonomiske betingelser, enda

det siste er viktigere for kulturen. I tillegg hadde tekniske vitenskaper kommet mye lenger enn atferdsvitenskap, og «Disse fakta viser ganske enkelt ... trusselen som litteraturene og frihet og verdighet utgjør» (s. 177).

«En følsom test på hvor mye en kultur styrker sin egen framtid, er hvordan den håndterer fritid» (s. 177). For de fleste mennesker hadde fritid vært unntak, og vår historie hadde forberedt oss lite på lediggang. Det resulterte lett i overforbruk av forsterkere som mat, rus, sex, spill og annet, som ofte har negative langsiktige konsekvenser, blant annet en passiv tilværelse. For «fritid fører ikke nødvendigvis til kunst, litteratur eller vitenskap. Spesielle forhold trengs. De som er opptatt av sin kulturs overlevelse, må derfor se nøye på betingelsene som gjenstår når de behovsorienterte betingelsene i dagliglivet er svekket» (s. 179), og «Fritid er en av de største utfordringene ... fordi alle forsøk på å kontrollere hva en person gjør når den ikke må gjøre noe, har lett for å bli angrepet som utidig innblanding» (s. 180) i grunnleggende rettigheter.

I tråd med sin darwinistiske orientering mente Skinner også at

En kultur må være passe stabil, men må også endre seg, og er trolig sterkest hvis den unngår overdreven respekt for tradisjon og frykt for det nye på den ene siden, og for store raske endringer på den andre ... en kultur vil ha ekstra overlevelsesverdi hvis den oppmuntrer sine medlemmer til å undersøke sine praksiser og å eksperimentere med nye (s. 152–153),

Mennesker i en kultur må dessuten ikke bli for like hverandre, fordi det øker faren for tilstivning, og svekker grunnlaget for å selektere bedre praksis (s. 162).

Mindre straff

Motstand mot straff er en rød tråd i Skinners forfatterskap, og ble også tatt opp foran, særlig i forbindelse med hans gjennomgang av alternativer til straff (s. 63–67), men han skrev mer om det.

Han ga eksempler på straffende praksiser for å sanksjonere blant annet drukkenskap og

ungdomskriminalitet, og «Ifølge det tradisjonelle synet er en ungdom ansvarlig for å følge loven, og kan straffes rettferdig ellers» (s. 74). Alle ser imidlertid at «lovbrudd er vanligere i visse strøk og blant fattige» (s. 74), og fordi

En person har lettere for å stjele hvis personen har lite, hvis ikke utdanning har kvalifisert personen for jobb slik at den kan kjøpe det den trenger, hvis det ikke fins jobber, hvis personen ikke har lært å følge loven eller ser mange andre som ikke gjør det. Under slike forhold forsterkes lovbrudd kraftig, og de stoppes neppe av straffereaksjoner (s. 74).

Derfor demper samfunnet reaksjonene, og «Ansvar og straff reduseres parallelt» (s. 74). Men

Det virkelige spørsmålet er hvor effektive kontrollteknikker er. Vi bør ikke løse problemene med alkoholisme og ungdomskriminalitet ved å øke ansvarsfølelse. Det er miljøet som er «ansvarlig» for den tvilsomme atferden, og det er miljøet, ikke en egenskap ved personen, som må endres (s. 74).

Vi lærer hverandre å unngå å bli «straffet» av våre fysiske omgivelser ved å oppføre forsiktigere, og «Når vi gjør verden mindre straffende eller lærer folk å unngå naturlige straffer, som ved å gi dem regler som de kan følge, ødelegger vi ikke ansvar, eller truer noen annen okkult egenskap. Vi gjør bare verden tryggere» (s. 74). Det samme bør vi gjøre med atferd som kan lede til sosialt formidlet straff. Slik tenkte også samfunnet, og tilhengere av frihet og verdighet, til en viss grad, og «Begrepet ansvar er spesielt svakt når atferd kan spores til genetiske årsaker. Vi kan beundre skjønnhet, yndighet og følsomhet, men vi beskylder ingen for å være stygg, spastisk eller fargeblind» (s. 75). Men også mer uklare genetiske utrustninger kunne skape problemer, og folk

varierer i hvor aggressivt de reagerer, i hvor mye de forsterkes av å gjøre aggressiv skade, og i hvor mye de bedriver seksuell atferd, og påvirkes av seksuell forsterkning. Er de da like ansvarlige for å kontrollere sin atferd, og er det rettferdig å straffe dem like mye? Hvis vi ikke straffer en person for å ha klumpfot, burde vi

straffe den for å være hissig og mottakelig for seksuell forsterkning? ... Begrepet ansvar er da lite nyttig. Spørsmålet er kontrollerbarhet. Vi kan ikke endre genetiske defekter med straff (s. 75).

Å endre genetiske faktorer på kort sikt er umulig, men Skinner skrev faktisk at «vi kan bare arbeide gjennom genetiske tiltak som virker i et langt større tidsperspektiv, og det som uansett må endres, «er ikke det autonome menneskets ansvar, men betingelsene, miljømessige eller genetiske, som en persons atferd er en funksjon av» (s. 75). (Han utdypet ikke hva «genetiske tiltak» kunne gå ut på. I *Walden Two*, s. 126 og 133, var han inne på muligheten for avl, men han siktet nok i hovedsak til konkrete miljøtiltak.)

I de tilfellene der folk opplagt ikke «kunne noe for» sin atferd, var kulturen, og tilhengerne av frihet og verdighet, på linje med Skinner, men Skinner gikk altså enda lenger i å ville fjerne straff. I tråd med sitt generelle syn på hvor kontrollert atferd, gjaldt det også der det var mer uklare miljømessige årsaker til tvilsom atferd. Straff var også ineffektivt, og han var mer opptatt av resultatet enn av å bevare tradisjonell frihet og verdighet. Han mente kort sagt at det er mulig å utforme en verden der straff knapt forekommer, og ikke bare for barn, utviklingshemmede og psykotiske (se foran), og «hvis det kunne gjøres for alle, kunne mye tid og krefter spares» (s. 66).

Skinner så også vansker og begrensninger

Skinner så likevel at kulturell design, i alle fall i stor skala, er nærmest urealistisk. Etter å ha gått gjennom noen litterære beskrivelser av utopiske samfunn (men uten å nevne sin utopiske roman *Walden Two*, og forsøk som den avstedkom), skrev han at

Forenklingen i utopisk skrivning, som ikke er mer enn forenklingen som er typisk for vitenskap, er sjelden enkel i den virkelige verden, og det er mange andre grunner til at det er vanskelig å sette en eksplisitt design ut i livet.

En stor befolkning som er i endring, kan ikke bringes under uformell sosial og etisk kontroll fordi ... Hvorfor skulle noen påvirkes av ros eller kritikk fra noen som de aldri ser igjen? Etisk kontroll kan overleve i små grupper, men kontrollen over befolkningen som helhet, må delegeres til spesialister – til politi, prester, eiere, lærere, terapeuter og så videre, med deres spesielle forsterkere og lovbestemte betingelser (s. 154–155).

Slik kontroll var dessverre nødvendig, slik han så det. At det de siste 25 årene hadde vært gjort mange mislykkede forsøkt å etablere utopiske samfunn, betydde imidlertid ikke at de var forgjeves. Det er en del av vår historie å være skeptisk til alt nytt, mente han, og «Den virkelige feilen er å slutte å prøve. Kanskje kan vi ennå ikke designe en hel vellykket kultur, men vi kan designe bedre praksiser bit for bit» (s. 156). Et eksempel var å «designe betingelser der elever lærer atferd som er nyttige for seg og sin kultur» (s. 156), men uten å beskrive det særlig konkret.

Et visst håp må han også ha hatt da han skrev at

Problemet er å designe en verden som folk vil like, ikke slik de er nå, men av de som lever i den. «Jeg ville ikke ha likt den» er klagen fra individualisten som presenterer sine egne mottakeligheter for forsterkere som etablerte verdier. En verden som dagens mennesker hadde likt, hadde videreført status quo. Den ville ha blitt likt fordi folk har blitt opplært til å like den, og av grunner som ikke alltid tåler å granskes. En bedre verden ville ha blitt likt av de som lever i den fordi den har blitt designet med blick for hva som er, eller kan bli, mest forsterkende (s. 164).

Selv om det kunne være mulig å få folk med på endringer, innså han at «Et fullstendig brudd med fortiden er umulig. Designeren av en ny kultur vil alltid være kulturbundet» (s. 164), og vil til en viss grad «nødvendigvis designe en kultur som *den* liker» (s. 164). En ny kultur må også appellere til dem som skal slutte seg til den, og også *de* er preget av tidligere kultur, men «Med disse praktiske begrensningene burde det imidlertid være

mulig å minimere effekten av tilfeldige sider ved de rådende kulturene, og å gå over til kildene til de tingene som folk kaller gode. De endelige kildene fins evolusjonen av arten og av kulturen» (s. 164), mente han, og gjentok seg selv litt.

Igjen var han vel inne på den bit for bit-tilnærmingen som han nettopp ble gjengitt på. Nok et problem var imidlertid at «Det sies noen ganger at vitenskapelig design av kultur er umulig fordi mennesket ikke aksepterer det faktum at de kan bli kontrollert» (s. 164), og han siterte Fjodor M. Dostojevskij på hvor langt mennesker kan gå for å vise det. Også frihetslitteraturen tok til orde for en slik motstand, mente han. Ytterligere et hinder var at «Den tradisjonelle forståelsen av mennesket er smigrende; den gir forsterkende privilegier. Den har derfor lett for å bli forsvart, og er vanskelig å endre» (s. 213).

Han var altså ikke bare optimistisk, men ingenting tyder på at han ville gi opp av de nevnte grunnene. Han avsluttet nemlig *BFaD* med at «Et vitenskapelig syn på mennesket gir spennende muligheter. Vi har ennå ikke sett hva vi kan gjøre mennesket til» (s. 215).

Hvordan boken ble mottatt

En del «blandet drops»

Noen anmeldelser var svært positive. The Times Literary Supplement skrev at boken var «Et seriøst bidrag til moderne tenkning ... provoserende og tankevekkende. The Economist mente at boken var «Overbevisende, konsistent, flytende, gripende stoff ... Skinner har presentert sin teori beundringsverdig enkelt». Ifølge H. J. Eysenck i Humanist, var Skinner «en talsmann for en stor gruppe eksperimentalister, og fortjener å lyttes respektfullt til». Det er ikke så rart at de var positive, for de står bak på en billigtutgave av *BFaD*, men de var ikke alene. En anmelder i New York Times skrev at «Hvis du skal lese bare en bok i år, er det trolig denne du bør velge», selv om det også var en tegning av Skinner med rottefjes. Skinner holdt en

mengde foredrag om boken som ble godt mottatt, og var mye i radio og på TV og i andre medier. Journalister ville ha kommentarer til alt mulig, blant annet om hvorfor Patricia Hearst ble terrorist, men han lærte fort å si «ingen kommentar». En periode var han en «pinlig berørt VIP» (Skinner, 1983, s. 318–319). Boken var på New York Times' bestsellerliste i 20 uker.

I det viktige tidsskriftet *Nature*, fant Kay (1972) boken nokså forutsigbar for de som kjente til Skinner, og nokså repeterende og fargeløs. Kay var ikke negativ, og berømmet Skinner for hans bidrag til å forstå og påvirke atferd, men påpekte at han for det meste hadde tatt for seg dyr, og at han tøyde kunnskapen for langt når han ville anvende sin vitenskap på mennesker og samfunn.

Mange «anmeldelser var direkte fiendtlige, og det virket som de ble mer aggressive etter hvert som anmelderne leste hverandre» (Skinner, 1983, s. 318). En representant i kongressen mente at staten ikke burde lønne en som truet amerikanske verdier. Visepresident Spiro Agnew mente at Skinner ville betinge folk til bizarre ideer, og rive ned alt som samfunnet var bygget på (Skinner, 1983, s. 323). En TV-kanal som sendte en debatt om *BFaD*, annonserte at Skinners ideer gikk ut på å «temme menneskeheten gjennom et system med skoler for hundeopplæring for alle» (Bjork, 1993, s. 201). En kritiker fikk nesten all taletid, og Skinner kom knapt til orde. Ayn Rand sammenlignet boken med Frankensteins monster, og en poet kalte boken «fascisme uten tårer», og det kom (selvfølgelig) beskyldninger om nazisme (Bjork, 1993, s. 205). Skinner hadde altså «gjort mer enn å treffe en følsom kulturell nerve; han hadde ... krenket den nasjonale tro» (Bjork, 1993, s. 206).

Et år etter at boken kom ut, var det en konferanse om den som resulterte i noen publikasjoner. En kritiker skrev at «*BFaD* er et revolusjonært manifest ... Den har blitt grundig fordømt, slik alle Skinners tidlige bøker har blitt, av humanistiske kritikere som ellers etterlyser bedre menneskelig

samhandling. Skinner må faktisk ha fått den verste pressen av alle vitenskapsfolk siden Darwin» (Skinner, 1983, s. 337). En annen mente at mennesker kunne «betinges», men bare halvveis – resten var arv. Nok en kom med en svær tirade, og Skinner hadde ikke engang forstått begrepene miljø og kontroll. En annen konferanse samme år, var enda mer negativ (s. 340).

Boken falt mellom to stoler: Liberalere ville ha minst mulig kontroll. Puritanere ønsket kontroll, men gjennom tradisjonelle institusjoner og verdier (Bjork, 1993, s. 206).

Noen anmeldelser var omfattende. *Time Magazine* skrev (samme dag som Skinner og boken var på førstesiden) at

i Skinners verden vil mennesker avstå fra forurensning, overbefolkning, opprør og krig, ikke fordi de vet at resultatene vil bli katastrofale, men fordi de er betinget til å ønske det som tjener gruppen. Er en slik verden mulig? Skinner mener at den er det; han er sikker på at menneskelig atferd kan predikeres og formes som om den var en kjemisk reaksjon ... gjennom «atferdsteknologi», en kontrollvitenskap som er under utvikling, og som vil endre miljøet heller enn folk, og som endrer den vanlige psykologiske vekten på verden inni mennesker til verden utenfor dem. Sentralt i Skinners tilnærming er en metode for betinging som har hatt entydig suksess på dyr i laboratorier: Gi belønninger for å forme individet etter eksperimentators vilje. Skinner og hans følgere mener at den samme teknikken kan tilpasses for å virke like godt på mennesker.

Time fortsatte med at motstandere ikke rettet «sin kritikk sin mot Skinner som teknisk forsker (kvaliteten på hans arbeid i laboratoriet betviles sjelden), men mot Skinner som filosof og politisk tenker; hans forslag om et kontrollert samfunn som de mener er umulig og ondt». *Time* gjenga Ernest Hilgard, som mente at «kontroll over massenes atferd er teoretisk mulig, men urealistisk, fordi for mange smarte mennesker ikke vil være med». *Time* gjenga også Carl Rogers, som var enig i at kontroll skjer, men

«over de forholdene som kontrollerer oss alle, fins en indre opplevelse av valg som er svært viktig. Det er noe som Skinner aldri har villet godta.» En historiker hadde snakket om «behaviorismens medfødte naivitet, intellektuelle konkurs og halvt villedede grusomhet». Rollo May mente at Skinner var totalitær uten å vite det, og at han «aldri hadde funnet noen plass for opprøreren i Skinners system. Selv om evnen til opprør er noe av essensen i et konstruktivt samfunn». Time gjenga også en annen som lurte på hvordan mulige opprørere vil bli behandlet i et skinneriansk samfunn; «Hva vil hindre kontrolløren i å bruke sin egen endelige løsning?».

Time selv spurte om standardene for godt og dårlig i Skinners idealsamfunn: «Hvem bestemmer hva som er glede eller smerte, belønning eller straff, når mennesket og dets miljø kan manipuleres uendelig?»

En anmeldelse i en avis som var en mellomting mellom 1970-tallets Dagbladet og Gateavisa, var svært negativ (Fancher, 1971). Skinner hadde bare dyrestudier å bygge på, tenkte for enkelt, forsto ikke det komplekse samfunnet og hvorfor ungdom protesterte mot Vietnam-krigen og annet, og var for vag når det kom til løsninger.

Skeptiske jurister, en skeptisk sosiolog, og en nøytral teolog

To lange anmeldelser fra jurister var stort sett negative. Hermann (1971) hadde liten tro på Skinners idé om at ledelse skulle skje ved å gjøre ledere til medlemmer av gruppen som de skal lede. I stedet måtte «ekspertens mål og verdier korrigeres av etiske, religiøse og politiske verdier» (s. 430). Hermann mente at «Frihet og verdighet, det liberale humanistiske verdigrunnlaget, kan godt være myter. Men myter har, som Skinner indirekte vedgår, kraft» (s. 430). Torke (1973) skrev at «Bare tittelen på boken bør få juristers hår til å reise seg» (s. 452). Når det gjelder kritikk av bokens innhold, som at Skinner manglet vitenskapelig grunnlag for å designe et samfunn, viste han mye til andre kritikker, ikke minst Chomskys (se nedenfor). De

viktigste egne innvendingene var at Skinner var uklar om hva som skulle bestemmes, hvordan det skulle reguleres, og ikke minst *hvem* som skulle bestemme.

En annen lang anmeldelse kom fra Richard Sennett, en kjent sosiolog, allerede 24. oktober 1971. Han mente at Skinner overdrev de tradisjonelle forestillingene om det autonome mennesket som skulle råde nær sagt overalt – sosiologer og andre var mer miljøorienterte enn Skinner ville ha det til. Sennett var likevel kritisk til Skinners syn på hvor kontrollert atferd er, og viste til hvor forskjellig folk opptrer i svært like situasjoner, selv når vi tar hensyn til deres historier, og trakk inn fysikere som viste at ikke engang fysiske stoffer oppførte seg helt forutsigbart. Han mente også at Skinner sa imot seg selv da han hevdet at mennesket som art var disponert for å bruke fritid på ørkesløse måter – det var å se bort fra miljøets betydning på en måte som var uforenlig med behaviorisme. At Skinner verdsatte flid og innsats, stemte ikke med den verdinøytraliteten som han mente kjennetegnet atferdsprinsipper. Skinner var til og med fordømmende når han var kritisk til rus og løssluppen sex, og Skinner sto for victorianske verdier og et borgerlig småbyliv. Skinner gikk også for langt i å mene at han hadde vitenskapelig dekning for sitt syn på samfunnet, og for sine ideer om å endre det. Videre savnet han at Skinner sammenlignet sine ideer med andre samfunnstenkere, som Talcott Parsons og Karl Marx, som han mente «dypest sett var behaviorist». Bokens utilgitelige feil var at den «ikke er nysgjerrig på samfunnets natur, og har lite å si om sosialt liv, selv om den forfekter en verden av helt sosialiserbare mennesker». Han sluttet med å gjengi blant annet Arthur Koestlers kritikk av Skinner (se foran), men mente at den var for generell og hard: Skinners psykologi hadde vært nyttig til mye, men Skinner selv «svakket behaviorismen ved å strekke den til et galt mål».

Boken ble også anmeldt i et katolsk tidskrift (Marty, 1971), nokså refererende og nøytralt.

Noam Chomsky kalte sin kritikk «Saken mot B. F. Skinner»

Chomsky (1971) skrev en omfattende kritikk som var like negativ, og i en lignende tone, som hans kritikk av *Verbal Behavior* i 1959. Han skrev tidlig at 1800-tallets raselære sa at kinesere var «en underlegen rase av formbare orientaler», og at *BFaD* var «en generalisert versjon av pseudovitenskap fra det nittende århundret: det er ikke bare de hedenske kineserne som er formbare, men snarere alle mennesker». Mye handlet om at *BFaD* bygget lite på vitenskap, og mest på spekulasjoner. Skinners vitenskap om atferd var så tom at den like godt kunne brukes av liberale som av fascistene. Den vitenskapelige framgangen som Skinner så for seg, og som skulle vise at atferd er kontrollert av miljøet, så Chomsky få tegn til. Han mente at Skinner ikke bare kunne påstå, og sammenligne ham med folk som mener å ha tekniske løsninger, men som ikke viser dem i praksis – de ler man av. Den tilsynelatende vitenskapelige språkbruken var «bare en dårlig erstatning for vanlig tale». Alt som Skinner sto for, kunne «avvises som ren dogmatisme», og «fremmed for vitenskapelig utforskning». Han harselerte også med at Skinner sammenlignet atferdsvitenskap med fysikk, som fikk framgang da den så bort fra for eksempel at gravitasjon ikke skyldtes krefter inni ting som falt mot jorden. For at Skinner skulle ha et poeng, måtte han «vise at mennesker ikke hadde mer vilje, impulser, følelser, mål og lignende enn steiner har». Reelle indre tilstander og prosesser er viktig å studere, mente Chomsky (som likevel var enig med Skinner i at å forklare atferd ved bare vise til for eksempel personlighet, sa lite). Chomsky merket seg også at Skinner skrev om operant atferds probabilitet, og kommenterte at Skinner mente at «genetiske og miljømessige forhold bestemmer «responsers sannsynlighet». Men han er så vag om denne forestillingen at det er uklart om hans påstander om determinisme er verd noe.» Det var heller ikke riktig at litteraturen om frihet hadde oversett uheldig kontroll som

gikk ut på positiv forsterkning, og Chomsky viste blant annet til «lønsslaveri». Chomsky kommenterte Skinners sterke vekt på positiv forsterkning med at den nødvendigvis måtte være differensiell. Kunne ikke det bety at atferd som ikke ble forsterket, i praksis var forbudt, det vil si en aversiv kontroll?

Chomskys kritikk inneholdt mange sitater, og gode poenger, men var også usaklig. En logisk følge av *BFaD*, ifølge Chomsky, var at en veldrevet konsentrasjonsleir er et drømmesamfunn. (Det er blant annet vanskelig å se at det er forenlig med positiv forsterkning på bekostning av straff.) Når Skinner mente at en som har skiftet mening, har endret verbal atferd, hevdet Chomsky at Skinner måtte mene at det som folk sier under tortur, er deres mening. (Skinner skrev at «Vi endrer atferd overfor noe, ikke en holdning til det. Vi hører og endrer verbal atferd, ikke holdninger», s. 95.) Når Skinnet pekte på at politi og andre etater måtte kontrollere folks atferd, mente Chomsky (som Sennett) at Skinner ønsket det. (Skinners så på det som en beklagelig nødvendighet slik samfunnet var, se side 154–155, og foran.) Chomsky var også inne på at et tradisjonelt syn på verdighet innebærer at vi beundrer mest det som vi ikke forstår. Skinner kunne dermed mene at hvis nazisten Adolf Eichmann er uforståelig for oss, måtte vi beundre ham. (Skinner skrev at «Vi har ærefrykt for det uforklarlige, og det er derfor ikke overraskende at vi beundrer atferd mer dess mindre vi forstår den. Og det vi ikke forstår, tilkjenner vi selvfølgelig det autonome mennesket», s. 53. Han mente ikke at folk beundrer alt som de ikke forstår, men at gode handlinger som ikke har klare grunner, beundres ekstra mye). Skinner hadde heller ikke sett noe verdifullt i litteraturen om frihet. (Skinner skrev blant annet at den hadde vært «designet for å hjelpe folk til å unnsnippe eller angripe dem som kontrollerte dem aversivt», s. 30, at «Betydningen av litteraturen om frihet kan knapt betviles», s. 31, og at den hadde «gitt store bidrag til å fjerne mange aversive praksiser hos myndig-

heter, i religion, i opplæring, i familieliv og innenfor arbeidsliv», s. 36). Chomsky mente at Skinner *alt i alt* hadde kommet med noe som ikke var trivielt, men at det var irrelevant for hans argumentasjon i *BFaD*.

Mot slutten harselerer Chomsky med det som han oppfattet som Skinners viktigste praktiske poenger. Ett var at «Straffbar atferd kan minimeres ved å skape forhold der den neppe vil oppstå» (som Skinner skrev på s. 64). Et annet var at Skinner (s. 150) hadde skrevet at den som «forsterkes kraftig av å se at andre har det bra, for eksempel, vil designe et miljø der barn er lykkelige» (s. 150). Et tredje var om miljøproblemer, der Skinner mente at vi kan «endre praksiser for å få folk til å få færre barn, bruke mindre på atomvåpen, slutte å forurense, og forbruke mindre» (s. 152). Chomsky kommenterte syrlig at «Leseren kan lete etter dypere tanker enn disse ... men finner dem ikke». Chomsky kom med mye, både om verbal atferd og grunnleggende syn på vitenskap, men jeg har nevnt hans viktigste innvendinger mot *BFaD*.

Newsweek oppsummerte debatten mellom Chomsky og Skinner, og mente at Chomsky hadde mye felles med Descartes, mens Skinner minnet mer om John Lockes tabula rasa-syn, som også Chomsky og tilhengerne beskyldte Skinner for å stå for. Da Newsweek kommenterte at debatten gikk Skinners vei, kom det ikke noe svar fra Chomsky, men Newsweek fikk sinne brev fra Chomsky-tilhengere som mente at Skinner burde stenges inne, og at Chomsky måtte få carte blanche. Skinner svarte tørrvittig at carte blanche (blankt ark) minnet for mye om tabula rasa (utvisket tavle) (alt ifølge Skinner, 1983, s. 321–322).

Fascismebeskyldninger var ikke til å unngå

Catania (2021) forteller at en av hans sønner hadde Skinner på pensum på et studium. Skinner skulle være et eksempel på fascisme. Rehfeldt og Root (2021) bemerker at under den radikale bølgen mot slutten av

vietnamkrigen, og i årene etter 1968, ble mye som minnet om kontroll, kalt fascisme. Beskyldningene om fascisme blir imidlertid urimelige når Skinner skrev mye positivt om litteraturen om frihet, som gjengitt foran i forbindelse med Chomskys kritikk, og så mye negativt om straff.

En danske raget over de fleste

En vektig kritikk kom fra Villy Sørensen i 1973, i boken *Uden mål* – og med, som han fikk Nordisk råds litteraturpris for i 1974. Der har *BFaD* stor plass. Han ga Skinner rett i en god del, som at vi kan skjule hensikter med og årsaker til vår egen atferd for å høste mer heder, og i at «det ikke kan bestrides at vi ikke føler oss krenket i vår verdighet av å unnskyldte vår *uheldige* atferd med de *uheldige* betingelser» (s. 136, min oversetting). Han var også enig i Skinners kritikk av holdningene som kom fram i undersøkelsen om svartes situasjon i USA (se foran), i at betingelser må endres hvis atferd skal endres, og i at vi er avhengige av miljøet (selv om de fleste var enige i at betingelser og miljø har noe å si). En foreløpig konklusjon, og et spørsmål, var at «Helt urett har Skinner ikke, har han helt rett?» (s. 136, min oversetting).

Sørensen mente at Skinner gikk for langt i sitt deterministiske syn, fordi slik determinisme ikke kunne påvises. Han påpekte at «For Skinner er ingenting «prinsipielt uforutsigbart»: tvert om taler han om «nye *beviser* for at menneskelig atferd kan forutsies», uten direkte å levere dem» (s. 134). Sørensen var generelt enig i at «Mennesket er et produkt av en biologisk og en kulturell utvikling; Skinner benekter ikke det første, men tar kun hensyn til det siste» (s. 138), det vil si en *ontogenetisk* miljødeterminisme. Når det gjelder konsekvenser av Skinners syn, var det ikke bare Skinner som «trengte» kontrollerbare mennesker for å få bekreftet sitt vitenskapelige syn, «for hvem har nytte av å kunne forutsi og kontrollere og forutbestemme hvis det ikke er de mennesker som skal styre dem, det vil si atferdsteknologer og makthavere» (s. 139). Det vil gå for langt å gjengi særlig mer

av Sørensens gjennomgang, men generelt er den rik og nyansert, og peker på noen ømme punkter, særlig Skinners veldige tro på prediksjon og kontroll av atferd, og den manglende empirien for kulturell design. Sørensen var sakligere enn for eksempel Chomsky.

Albert Ellis, en grunnlegger av kognitiv atferdsterapi, var hyggelig og positiv

Ellis skrev en hel artikkel om boken. Han innledet med at

Hvis Skinner har rett, er nesten alt som vi oppfatter som psykoterapi, også ... atferdsterapi, bortkastet tid. For atferdsterapi alltid er kognitiv og emosjonell ... Som jeg har påpekt, fins det ingen ren ikke-verbal, opplevelsesmessig eller mellommenneskelig psykoterapi, fordi mennesker uunngåelig tenker uansett hva annet de *også* gjør. Jeg vil derfor mene at det ikke er noen ren responsiv, operant eller behavioristisk terapi – av samme grunn. Men Skinner synes å si noe annet, og hva kan kognitive atferdsterapeuter i så fall lære av ham? (s. 263).

Man kunne tro at Ellis ville svare «lite», men han svarte «Ganske mye!» (s. 263). Han gikk så gjennom kapitlene i *BFaD*, og skrev at «Skinner gjør trolig rett i å eliminere begrepene frihet og verdi» (s. 264), særlig det siste, selv om Ellis hadde en litt annen vri. Handlinger kan vurderes som gode, men *personen* kan ikke bedømmes på samme måte. Vi har verdi fordi vi er mennesker, ikke fordi vi har gjort noe spesielt. Ellis mente at kognitive atferdsterapeuter som hørte på Skinner, kunne bli bedre til å «hjelp sine pasienter til å kvitte seg med verdighet (det vil si falsk stolthet) og verdi (det vil si barnslig storhet).

Skinner, på sin «anti-Rogerianske måte» (s. 264), mente også at terapeuter skulle være aktive og kontrollerende (men ikke autoritære), ifølge Ellis. Også her ga Ellis ham rett. Pasienter er «sterkt betinget» (s. 264) til å nedvurdere seg selv, og han siterte Skinner på at det kan ha med genetikkk å gjøre. Selv pasienter som vet hva de må gjøre, gjør det ofte ikke, og kan være så tafatte at de trenger

aktiv støtte. Ikke minst operant betingning kunne «hjelp de vanskeligste pasientene som viste mest motstand» (s. 265). Skinners kritikk av verdighet var riktig også fordi den kunne frigjøre folk fra å gjøre dumme ting for å oppnå heder, og frigjøre folk fra skyld, og fordi det ikke hadde noen hensikt å fordømme folk for dårlige handlinger. Skinners realistiske syn på hva mennesker er, var også mer humanistisk enn manges illusjoner om hva mennesket er.

Ellis var uenig med Skinner i at *all* atferd opprettholdes ved forsterkning (som vel heller ikke Skinner mente), men at mye atferd faktisk er det, var han enig i. Skinners ideer var generelt «forenklete, men de virker» (s. 267). Ellis fant mer verdifullt hos Skinner som det går for langt å gjengi. Senere i artikkelen «kranglet» han også litt med Skinner, blant annet om hvordan tenkning påvirker hva som er forsterkende, og dermed atferd, men positivt og saklig. Han avsluttet med at

Å ignorere eller snakke stygt om Skinner og hans studenter er dumt. Hvis kognitive atferdsterapeuter kan lære noe, som de kan, av Freud, Adler og Jung – for ikke å snakke om Gautama, Epictetus, Kierkegaard, Buber, Heidegger, Sartre, Tillich og Camus – alle kjente tenkere, men neppe kjent for vitenskapelig strenghet – kan de helt sikkert også hente mye bra fra Skinner. Og de bør! (s. 274).

Ellis hadde skjont Skinners poenger og tatt ham i beste mening, og var redelig og sjenerøs. Jeg kommer tilbake til litt mer av det som Ellis skrev i forbindelse med en drøfting av Skinners deterministiske syn.

Skinners egen opplevelse

Etter at stormen hadde lagt seg, noterte Skinner (1983) at han var litt bitter av de negative kritikkene. Han hadde skrevet en god, ærlig og tydelig bok, og i et annet notat skrev han at «Jeg kan ikke stoppe nå», og han ville blant annet bli bedre til å popularisere operant psykologi (s. 323–324). Det var det kanskje behov for, da en del kritikker av *BFaD* hadde vist «hvor forferdelig det behavioristiske standpunktet ble misforstått» (s. 327).

BFaD har faktisk fått honnør i nyere tid

Å kalle det «mottatt» er drøyt, men i British Journal of Psychiatry, av alle steder, var det for få år siden en svært positiv omtale av *BFaD*. Drummond (2015) mente at det mest kontroversielle ved boken hadde vært at Skinner ikke betraktet «mennesker som fundamentalt forskjellige fra dyr» – konsekvenser betyr noe også for mennesker. Drummond går gjennom bokens hovedpoenger, ikke minst positiv forsterkning heller enn straff, som hun støtter. Hun skriver så at

Dette verkets relevans, 40 år etter, er slående. I dag har vi truslene om miljøkatastrofer, klimaendring, kriger og en befolkning på over sju milliarder. I den vestlige verden holder vi fast på mantraet om at vi skal være frie, og ikke la politikerne utvikle en «barnepas-serstat». Likevel, når det er gjort noe for å endre forsterkerne for skadelig menneskelig atferd, ser vi gunstige effekter. Alle tenkende mennesker er imot ekstrem innføring av statlig kontroll og mindre frihet, men i dag er det kanskje mer forsterkere for antisosial atferd enn for sosialt nyttig atferd.

Hun nevner tiltak mot røyking som ett eksempel på hva som går an å gjøre, og skriver til og med at i kognitiv atferdsterapi «beveger vi oss nå mer bort fra kognitive modeller for behandling og tilbake til å undersøke det atferdsmessige forløpet i mange psykiatriske syndromer», det vil si mer forenlig med atferdsanalyse. Hun avslutter med at «Kanskje tiden er inne for å se på nytt på denne tankevekkende og innovative boken?»

Fra et atferdsanalytisk synspunkt er det godt at noen, også i våre dager, kan lese *BFaD* i «beste mening», og fra et mer praktisk perspektiv enn folk som ikke sysler profesjonelt med atferd, som Chomsky og andre.

Kommentarer til forskjellige temaer i boken

Det manglende empiriske grunnlaget for Skinners synspunkter

Da Skinner skrev *Walden Two* i 1945, hadde atferdsanalyse hverken kommet ut

av laboratoriet, eller tatt fatt på menneskers atferd. I 1971, da *BFaD* kom ut, hadde begge deler skjedd, men mye begrenset til avgrensede atferder hos mennesker med svære lærevansker. Journal of Applied Behavior Analysis var startet tre år før, og publiserte for det meste studier i den retning. Kompleks atferd var knapt tema for empiriske studier, for ikke å snakke om atferd i store grupper og på samfunnsnivå. Skinner hadde dermed bare ekstrapolering og interpretasjoner som grunnlag for å skrive *BFaD*, og hans meninger og anbefalinger hadde store innslag av spekulasjoner og sosialpolitisk tenkning, eller filosofi, basert på generelle atferdsanalytiske prinsipper. I 1953, i *Science and Human Behavior*, skrev han at «I en vitenskapelig analyse er det sjelden mulig å gå rett på kompliserte tilfeller. Vi begynner med det enkle, og bygger opp til det komplekse steg for steg» (s. 204). I *BFaD* fulgte han ikke helt den oppskriften. Han hadde liten respekt for kompleksiteten i systemer som han skrev om, og for stor tro på verdien av dyreeksperimenter: I et intervju i 1970, sa han at «Jeg er ganske sikker på at da jeg jobbet med rotter og duer, så jeg alltid for meg paralleller til menneskelig atferd» (se Bjørk, 1993, s. 151). Staddon (2021) skriver at «På det nåværende tidspunkt kan vi trygt ignorere mange av Skinners anbefalinger for samfunnet, fordi kunnskapen om menneskelig atferd som han forutsetter, ikke fins» (Staddon, 2021, s. 169).

Ennå er det langt fram til den vitenskapen som Skinner mente var nærmest klar, hvis det overhodet vil skje. Nå, over 50 år etter at *BFaD* kom ut, har atferdsanalytikere i en del år utforsket såkalte metabetingelser, eller sammenhengende (interlocking) betingelser, det vil si samarbeid der hver part oppnår mer enn de gjør hver for seg, og derfor opptrer til andres, eller gruppens, beste (se bl.a. Glenn, 2004). Selv om det er publisert en mengde artikler, har studiene knapt kommet ut av laboratoriet eller blitt til særlig praktisk nytte (Rehfeldt & Root, 2021).

Skinner var dermed henvist til å tenke for enkelt om hva som måtte gjøres. Han

tok stort sett bare til orde for forsterkning av ønsket atferd, eventuelt ledsaget av verbalt påvirket, eller regelstyrt, atferd som samsvarte med betingelsene. Mer avansert verbal påvirkning var han knapt inne på. Rehfeldt og Root (2021) nevner flere former for verbal påvirkning som kan fremme prososial atferd. De viser til hvilken innflytelse kulturelle lederes retorikk har hatt gjennom tidene, og til hva teknikker innenfor aksept- og forpliktelsesterapi, eller ACT, kan bidra med. Noen få eksempler er atferdsmessig (eller psykologisk) fleksibilitet, det vil si å handle i tråd med egne verdier til tross for ubehag, og å kunne oppleve slike ubehag uten automatisk å betrakte dem som noe som må unngås. De er også inne på hvordan utsagn om verdier kan fungere som økning (augmenting), det vil si etablere nye ting og hendelser som forsterkere, og «påminnelser» om eksisterende forsterkere, som kan «sette i gang» prososial atferd. Dermed er det viktig å se på hva som foregår i for eksempel barnehage og skole, og hvordan foreldre oppdrar barn. Rehfeldt og Roots (2021) forslag minner faktisk om noen av de tradisjonelle påvirkningene som Skinner, i *BFaD*, mente er svake (se foran), som at irrelevante historier kan fungere som prompt, hint eller forslag (s. 92), å la slik metaforer brukes i aksept- og forpliktelsesterapi, eller ACT.

Også Harte og Barnes–Holmes (2021) er inne på at det verbale må tas mer hensyn til. Forsterkning er viktig og nyttig for å få til atferdsendringer, men mest hos personer med en lite kompleks verbal fungering, og «det synes å være en langt vanskeligere oppgave når vi har å gjøre med den ofte høyst abstrakte og mer og mer komplekse atferden hos verbalt sofistikerte mennesker» (s. 22). Vi kan blant annet straffe oss selv med verbalt konstruerte konsekvenser som ingen har påført oss, som skam og skyld, og «skape abstrakte virkeligheter som vi ikke har direkte erfaringer med, bokstavelig talt himler og helveter på jord» (s. 22). At vi kan handle relativt uavhengig av konkrete sosiale og andre fysiske betingelser, kan svekke de

mest bastante forsterkningsbetingelsene, og gjøre effektene av dem usikre. Å ha det «objektivt» godt er ikke det samme som å *ha* det godt. Det kompliserer kulturell design, og ifølge Harte og Barnes–Holmes (2021) er det klart at «evnen til å skape elendighet også når det ikke er noen synlig grunn til å være elendig, må tas opp i en eventuell ny utgave av Skinners bok» (s. 24). Krippendorf (2021) kan ha et poeng når han mener at boken kunne hete *Beyond Fear and Misery*.

Også Skinners kritikk av tradisjonelle oppfatninger om det autonome mennesket, frihet og verdighet, kan det stilles spørsmål ved. Han ga ingen empiri for oppfatningene, kun anekdotiske eksempler. Hvor sikkert var det at folk jevnt over hadde så sterke oppfatninger av å være årsak til, og ansvarlige for, sin atferd, og at oppfatningene økte bruk av straff? Studier av folkepsykologi viser at folk flest har en «blandingsmodell» der årsaker til atferd dels skriver seg fra dem selv, og dels fra miljøet (O'Donohue, Callaghan & Ruckstuhl, 1998). Det er litt annet enn hva Skinner formidlet, og det går an å mene at Skinner undervurderte folks miljøorientering. Han beskrev også folks oppfatninger *generelt*, uten rom for variasjon, selv om neppe alle mente helt motsatt av ham, eller var helt imot den miljøorienteringen som han forfektet. Slik sett *essensialiserte* Skinner tradisjonelle oppfatninger, og laget en stråmann.

Skinners bruk av begrepet «kontroll»

Staddon (2021) mener at «Mange av Skinners filosofiske tabber skrev seg fra hans ofte idiosynkratiske språkbruk» (s. 170), ikke minst bruk av ordet «kontroll». Kontroll er ikke et teknisk begrep, men et allment ord som har særlig to betydninger: «En stemmer absolutt med årsak og virkning, men den andre gjør det ikke» (s. 171). Staddon viser til Hocutt (2013a), som skrev at «Nøye lesning viser at [Skinner] rutinemessig veksler mellom at verbet «kontroll» betyr årsak, og at det betyr å regulere, som er noe ganske annet» (ref. av Staddon, 2021, s. 171). Staddon (2021) følger på med at «Begge er forenlige

med determinisme, men den ene innebærer en hensikt hos en kontrollør, og den andre gjør det ikke» (s. 171).

Skinnerns eldste datter, Julie (1936–) beklaget at faren stadig snakket om «kontroll», og at det ble oppfattet som å bestemme og beslutte for andre. I et intervju (Slater, 2004) sa hun at det ble ofte ble oppfattet som fascisme, som det jo til dels ble. Hadde han skrevet «informert» og «inspirert» av miljøet, hadde problemet vært unngått, mente hun. Den yngste datteren, Deborah (1944–), skrev i en aviskronikk (Buzan, 2004) at han ofte brukte for tekniske ord, og var «for mye vitenskapsperson og for lite selvpublisist – spesielt farlig når du er allerede er kontroversiell». At mange oppfattet det slik, er heller ikke rart når han knapt presiserte hvilken betydning han brukte ordet «kontroll» i. At han nesten bare brukte det i betydningen forårsaket av miljøet, og at det særlig betydde positiv forsterkning når det gjaldt tiltak, kom ikke klart fram. Ellis (1972, s. 264) oppfattet Skinnerns bruk av ordet «kontroll» langt på vei slik Skinner mente det, og ikke som autoritær kontroll, men langt fra alle var så velvillige.

Ordet fungerte imidlertid dårlig også i den generelle miljømessige betydningen. Én ting er at han brukte det svært ofte, 377 ganger ifølge (Mattaini, 2021), slik at det kunne bli litt beklemmende. En annen ting er at kontroll gir inntrykk av noe absolutt; at folks atferd til enhver tid er fullt ut bestemt av konkrete årsaker i miljøet. Motstanden kunne ha blitt mindre hvis språket hadde vært mer dempet. I tillegg gikk han for langt i å mene at hans atferdsvitenskap kunne vise hvordan atferd var kontrollert, eller forårsaket, og kunne kontrollere folks atferd. De som mer eller mindre trodde på ham, kunne dermed bli bekymret for de farer for misbruk som det kunne medføre. De som trodde mindre på ham, kunne i det minste oppfatte ham som å *ville* true autonomi, frihet og verdighet i betydningen å kunne bestemme selv, ha kontroll over seg selv, og ta ansvar. Staddon (2021) mener at «for Skinner var miljøet alt, fordi det er den

delen vi kan kontrollere» (s. 168), og at hans «påstander om miljøets universelle kontroll er på nivå med ikke mindre enn tro på miljødeterminisme og devaluering av individuelle forskjeller» (s. 171). Mange oppfattet nok Skinner slik, og neppe uten grunn, og mange tok avstand, jfr. mange anmeldelser av *BFaD*.

Skinner (1979) begrunnet for øvrig sitt valg av ordet «kontroll» i sin selvbiografi:

Jeg visste at ordet var problematisk. Hvorfor ikke mykne det til «påvirke»? Men jeg var determinist, og kontroll betydde kontroll, og ingen andre ord dugde. Jeg mente selvfølgelig ikke straffende eller aversiv kontroll. Tvert om mente jeg at jeg hadde presentert effektive alternativer til de tvilsomme måtene (s. 345).

Det spørres hvor mye det nådde fram, og om han ikke var for kompromissløs. I likhet med hva hans døtre og andre mente, kunne nok «påvirke» ha fungert bedre.

Skinnerns deterministiske syn versus frihet og verdighet

Et annet spørsmål er begrepet «frihets» plass i vitenskap. I likhet med «kontroll» er det et vanlig ord i dagligtalen, med kanskje enda flere betydninger. Staddon (2021) hevder uansett at

Fri vilje er ikke et vitenskapelig begrep. Folk kan si at de føler seg frie, men vi er ikke nødt til å tro på dem, og det er ikke universell enighet om noen måte å bestemme det på. Frihet er litt lettere: Folk føler seg trolig frie hvis de ikke benytter muligheten til å unnslipe (s. 172).

Staddon (2021) mener at slik opplevelse av frihet også er forenlig med aversive konsekvenser av atferd, i motsetning til Skinnerns framstilling av oppfatninger om frihet. Vi gjør mye som kan medføre ubehag. For eksempel å gå tur kan medføre fall, anstrenge, å gå seg vill og mye annet, uten at det svekker opplevelse av frihet. «Straff fjerner ikke alltid frihet – og frihet er mer enn fravær av straff» (Staddon, 1995).

Det er også et spørsmål om det er motsetning mellom autonomi og frihet, og determinisme og predikerbarhet, som

Skinner mente. Staddon (2021, s. 169) gir et eksempel på at det ikke trenger å være det: En person har valget mellom en liten og en stor pengesum. Valget er 99 % sikkert, men truer det autonomi og frihet å takke ja til den store? Staddon mener nei. Det gjør det heller ikke å for eksempel svare på spørsmål som det bare er ett svar på, og å følge påbud og regler, det vil si temmelig determinert og predikerbar atferd. Staddon mener at Skinners motsetning mellom frihet og predikerbarhet skyldes at han blander det subjektive og det objektive, og at «Frihet er et fullstendig *subjektivt* begrep» (s. 169), mens

Predikerbarhet, på den andre siden, er en *objektiv* egenskap som ikke har noe å gjøre med å føle frihet. En person som har atferd som ektefellen lett predikerer, er ikke mindre fri enn en som har en ektefelle som konstant overraskes. I tillegg vil en person som ikke kan predikere sin atferd litt fram i tid, trolig føle seg *mindre* fri og autonom enn en som «kjenner seg selv» bedre (s. 169–170).

Frihet kan altså være mer forbundet med predikerbarhet enn med luner. Nok et spørsmål er om det er det er en motsetning mellom determinisme og ansvar, og om determinisme bør utelukke ros og kritikk, for ikke å si mer konkret straff, slik Skinner mente. I motsetning til dette hevder Staddon at

Ros og kritikk fins som menneskelig skikk og bruk *nettopp fordi* de har predikerbare effekter på vår atferd. Hvis måten du behandler en kriminell på, ikke kan ha noen effekt på den eller på andre – å avskrekke dårlig atferd og å oppmuntre god – er det faktisk ikke noe poeng med straff (s. 163).

Determinisme utelukker altså ikke å få æren for, eller å ta ansvar for, sine handlinger. Konsekvenser av atferd er naturlig og nødvendig samme hvor determinert atferden er.

En annen sak er at Skinner ikke hadde belegg for sitt sterke deterministiske syn. Staddon (2021) har nok rett i at «Så langt kan menneskelig atferd ikke på langt nær predikeres med den presisjonen som kreves

for å overbevise oss om at den virkelig er helt determinert. Determinisme på et slikt nivå oppnås kanskje aldri» (s. 168). På de over 50 årene siden *BFaD* kom ut, har det kommet flere anstøtssteiner mot Skinners syn. I naturvitenskap har det blitt mer fokus på stokastiske prosesser og kaos (Stewart, 1989). Også innenfor atferdsanalyse har det skjedd en del. Neuringer (2021) mener at «operant atferd er dynamisk påvirket – på viktige måter av kontekster og forsterkning, men også av endogene responser, for eksempel bilder og snakking med seg selv» (s. 13), og kan dermed være vanskelig eller umulig å predikere. «Siden hver enkelt operant kan stimulere andre operanter (for eksempel ved å være en diskriminativ stimulus), og fordi hver stimulert operant selv er en klasse av probabilistiske tilfeller, fins mye av «årsaken» til operant atferd inni individet» (s. 13). Neuringer (2021) konkluderer med at «Determinisme er kort sagt generelt ikke en nøyaktig beskrivelse av operant atferd» (s. 13), og at «den skinnerianske operanten er sterk og bred nok til å inkludere upredikerbare og endogent styrte atferder. Determinisme og manglende autonomi trenger ikke å forbindes med operanten» (s. 13). (Skinner sterke insistering på determinisme er også litt rar når han i *Science and Human Behavior*, i 1953, var klar over at ikke engang fysikken så for seg en helt determinert verden, og skrev at atferd er ekstremt komplekst, slik at «mange handlinger kan involvere prosesser der prinsippet om indeterminisme gjelder», s. 17.)

Innenfor relasjonell rammeteori, eller RFT, og ACT, er man opptatt av hvor ukontrollerbar vår private verbale atferd er (Hayes, Strosahl & Wilson, 2012). På et sekund kan vi «få en tanke» som får oss til å gjøre noe klokt eller dumt. Nyere kunnskap om atferd dreier seg altså ikke bare om at atferd kan bli mer prediker- og kontrollerbar, men også om hvor *vanskelig* det er å predikere og kontrollere atferd. Dess mer man vet om noe, dess mer kompleksitet ser man vanligvis.

Skinner (1957) var opptatt av verbal atferd, også privat verbal atferd som andre

ikke hører, og av hvordan den kan «styre» vår atferd. Han var selvfølgelig klar over hvor fort slik «styring» kan oppstå, og at det er håpløst å kartlegge alle årsaker til den. Lite tyder imidlertid på at det fikk ham til å fire på sitt deterministiske syn. Skinner sa også litt imot seg selv da han på den ene siden framhevet atferds prinsipielle prediker- og kontrollerbarhet, og på den andre siden framhevet operant atferds probabilistiske natur (s. 96, se foran), det vil si at effekter bare er *mer eller mindre* sannsynlige. Også det taler imot full determinisme. I 1972 skrev Ellis at

Ren fri vilje fins ikke, men det betyr neppe at personer ikke kan gjøre *noen* valg ... Atferd formes og opprettholdes av sine konsekvenser delvis *fordi* det «indre mennesket» (eller personen) føler og oppfatter konsekvensene av atferd, og i alle fall til en viss grad *velger* å handle ... Det «indre mennesket» *definerer* noen konsekvenser som «ønskede» eller «uønskede» (s. 268),

jfr. økning (augmenting). Det er et pragmatisk standpunkt som det går an støtte. En konklusjon kan være at fravær av total determinisme, predikerbarhet og kontroll gir litt plass for de tradisjonelle oppfatningene som Skinner ville plukke fra hverandre.

Hvorfor så få konkrete anbefalinger og løsninger?

Skinner var ikke eksplisitt om sitt verdisystem, og ga aldri en liste med hva som er godt og dårlig, ifølge Staddon (2021), som også mener at det er vanskelig å bruke for eksempel hva som er forsterkende, som guide for mer enn selvfølgelig verdier: «Få vil forsvare en oppfatning eller skikk som fører til at kulturen som er opphav til den, går under» (s. 178). Å avgjøre hva som er godt og dårlig på kort og lang sikt for individer og samfunn, er imidlertid verre. Når det gjelder *individer*, trenger det som føles godt,

ikke å *være* godt ... Både å være edru, og whisky, kan være forsterkende, men whisky er forsterkende *nå*. Veldigheit er godt (mener de fleste), men folk tenker oftest på seg selv. *Synd* er et religiøst ord for handlinger som

folk vet er gale, men likevel fristes til å gjøre (s. 176).

Skinner så ikke slike interne konflikter som er en sentral del av menneskenaturen, mener Staddon. Når det gjelder samfunn, er det vanskelig å vite hvor mange barn hver person, og hele samfunnet, bør få, og hvilken styreform, ruspolitikk og andre «politikker» som er best alt i alt. Generelt kan noe oppleves som godt eller dårlig nå, men ha motsatte langsiktige konsekvenser som er vanskelige å vurdere og å ta hensyn til. Framtiden er usikker, og ofte kan vi bare tro noe om den. Derfor holder det ikke å analysere hva som er forsterkende, og dermed av verdi, ved å observere hva folk faktisk gjør. Det gir bare et her og nå-bilde. Skinner kan ikke ha sett denne begrensningen, eller sett den som et problem, ifølge Staddon (2021, s. 177).

At det som er forsterkende, skal være en rettesnor, minner før øvrig om narsissistisk hedonisme, som var populært på den tiden da *BFaD* ble skrevet, igjen ifølge Staddon (2021, s. 176). Det er kanskje å ta litt hardt i når Skinner blant annet skrev at «Effekten av en forsterker som ikke kan forklares med overlevelsesverdi i løpet av evolusjonen ... er trolig skadelig» (s. 110, se foran).

Skinners senere syn på mulighetene for grunnleggende kulturelle endringer

Til utpå 1980-tallet hadde Skinner stor tro på å oppnå endringer. I 1972 uttalte han at «Jeg er en optimist ... vi bare må forstå oss selv for å nå en gyllen tidsalder» (Hall, 1972, s. 65). I 1982 holdt han en tale for den amerikanske psykologforeningen som het *Why we are not acting to save the world*. Den er delvis pessimistisk ved at han viste til menneskenaturen, som disponerer for å ødelegge miljøet. Han mente likevel at «vi har vitenskapen som trengs for å designe en verden som tar hensyn til den naturen, og som korrigerer noen av evolusjonens uheldige sider» (Skinner, 1987, s. 11).

Mot slutten av livet ble han mer pessimistisk. Han så ikke bare på hva som kunne oppnås, men også på egenskaper ved atferd

som innebar hindringer. I et intervju i 1989, et år før han døde, sa han at «Jeg pleide å tro at en atferdsvitenskap kunne vise oss hvordan vi kunne løse problemene som vi sto overfor – forurensning, overbefolkning, fattigdom, fare for atomkrig. Men jeg er tvunget til å konkludere med at vitenskapen om atferd viser oss at vi *ikke kan* løse disse problemene» (Chance, 2007, s. 154). Chance (2007) lister opp hva vitenskap har vist, særlig at kortsiktige konsekvenser veier tyngre enn langsiktige, at konsekvenser for individet teller mer enn konsekvenser for andre, at slump og tro på overnaturlige krefter får folk til å tro på dårlige løsninger, at noen stoffer er destruktivt forsterkende, at enkle gjenkjennbare ideer har større appell enn mer komplekse og funderte ideer, at følsomhet for sosial forsterkning får mange til å innta ubegrunnede meninger, at mangel på motkontroll vedlikeholder bruk av straff, og at negative endringer går så sakte at vi venner oss til dem. Chance utfordret atferdsanalytikere til å vise at han, og Skinner, tok feil. Leigland (2011) tok utfordringen, og gikk gjennom en del forskning som kunne gi *litt* håp, men konkluderte med at han ikke hadde «vist at Skinners sene pessimisme var gal» (s. 293), og at hans artikkel ikke var et ordentlig svar på Chances utfordring.

I et intervju fem måneder før han døde, sa Skinner at verden vil ende slik Shakespeare hadde skrevet: «verden vil bli konsumert av det som har næret den». Vi var ikke utviklet slik at vi kunne ta hensyn til framtiden, og han var «ganske sikker på at vi har passert punktet der det er for sent» (Bjork, 1993, s. 229–230).

Spør av Skinner i moderne sosialpolitikk

Staddon (2021) går så langt som å mene at «det ville knapt ha vært verdt å diskutere [*BFaD* og *Walden Two*] særlig mye hvis det ikke var for at mye moderne sosialpolitikk avspeiler ideene i dem» (s. 164). Selv om mange av Skinners «anbefalinger for samfunnet var gale, forenklete, eller paternalistiske, for ikke å si kryptototalitære – har

de vist seg å ha overraskende stor innflytelse» (Staddon, 2021, s. 166), og mye av dagens tidsånd stemmer med det som Skinner sto for i *BFaD* (og *Walden Two*). Skinner opprørte mange, også progressive, men «Ikke desto mindre lever hans generelle tilnærming videre innenfor moderne progressiv politikk, selv om det ikke er anerkjent» (s. 166). Skinner var kanskje litt for pessimistisk, med andre ord, i det minste på et mer detaljert nivå.

For eksempel å behandle heller enn å straffe narkomane, er i Skinners ånd. I 1975 harselerte den norske filosofen Audun Øfsti med behandling som et alternativ til straff, og med Skinners syn i så måte. I dag tenkes det i langt større grad slik enn for eksempel på 1970-tallet.

Et annet eksempel er atferdsøkonomi, det vil si nyere økonomisk teori som har forlatt mer tradisjonell økonomis forutsetninger om at mennesker opptrer rasjonelt, og som ser mer på hva mennesker faktisk gjør (Andersen & Dechsling, 2021). Ifølge atferdsøkonomi er vi ikke tilgjengelige for all informasjon, og maksimerer sjelden langsiktige fordeler, blant annet. «Ideene bak atferdsøkonomi er på mange måter en moderne versjon av Skinners tilnærming, men presentert på et økonomisk og kognitivt språk», ifølge Staddon (2021, s. 164).

Innenfor atferdsøkonomi oppsto begrepet dytting (nudging), eller dulting, både som teori og som praktiske metoder. I dag har det blitt et stort felt, og det resulterte i en nobelpris i økonomi i 2017. Kort fortalt går det ut på å forbedre valg som mennesker gjør, ved å gjøre «gode» valg enklere og mer nærliggende. Et berømt eksempel er tegninger på pissoarer for å øke «treffsikkerhet». Vanlige tiltak er å endre tings plassering, farge eller rekkefølge, og mindre tallerkener for å unngå overforsyning, det vil si å endre folks «valgarkitektur». Incentiver, eller direkte fordeler eller ulemper som følge av valg, skal ikke formidles, og ingen valgmuligheter skal stenges. Andersen og Dechsling (2021) mener at dytting i praksis er atferdsanalytiske teknikker, mest prompting og stimuluskontroll, og jeg

tilføyer matchingteori som en mulighet. Når det gjelder dyttings opphav, brukte faktisk Skinner begrepet i *BFaD* (s. 93), og senere kom det atferdsanalytiske studier som opplagt foregrep moderne dytting (for eksempel Brothers, Krantz & McClanahan, 1994). Nobelprisvinner Sunstein og kolleger viser imidlertid ikke til Skinner og atferdsanalyse. Dermed kan atferdsøkonomi og dytteori være eksempler på påvirkning fra Skinner som ikke er anerkjent.

Det er også liten tvil om at myndigheter, særlig i forbindelse med miljø og helse, bruker skatter og avgifter for å fremme visse valg. Man synes å ha sett at en mer kognitiv tilnærming i form av å gi informasjon for å endre «holdninger», gir små resultater. Dette er klart i tråd med *BFaD* og (*Walden Two*), selv om Skinner nok hadde ønsket mer positiv forsterkning og mindre restriksjoner og straff.

Samsvar mellom Skinner og andres syn på makt og beslutninger

En gammel konflikt er om hva vi *bør* gjøre, er et vitenskapelig spørsmål. Allerede på 1500–1600-tallet mente Francis Bacon at fakta og handling er to forskjellige ting. En moderne måte å si det på er at vitenskap kan fortelle oss hvordan et gitt mål kan nås, ofte på forskjellige måter, men ikke om det *bør* nås, eller på hvilken av måtene (se Staddon, 2021, s. 177). Atferdsfeltet er ikke noe unntak. Skinner (1971) var uenig i dette synet (se foran). Han mente faktisk at atferdsvitenskap kunne si hvilke mål som burde nås, og hva som kunne gjøres, som i *Walden Two* (1948), der en ekspertgruppe (board of planners) tar beslutninger for innbyggerne. I den forbindelse setter Staddon (2021) *BFaDs* budskap på spissen:

Med andre ord, heller enn å straffe folk for dårlig atferd, ville det være bedre å bestikke, lirke eller lure dem til å gjøre det riktige. *BFaD* er en lærebok i å få folk til å oppføre godt seg uten bruk av tvang, ut fra standarder bestemt av atferdsekspert. I praksis å behandle den voksne befolkningen som barn (men uten

ris!) Begrunnelsen? Det ville forbedre folk, og spare tid og krefter. Ulempen? Utilsiktede konsekvenser, slike som mulig infantilisering av befolkningen, for ikke å snakke om en betydelig økning i en teknokratisk elites makt (s. 164).

Staddon (2021) bemerket også at «Behaviorismens store bidrag til å forstå samfunnet er hva den kan si om effektene av belønning og straff – *incentiver* på økonomispråket. Men i Skinners utopiske samfunn tas det bare hensyn til effekten av forsterkere for innbyggerne, ikke for «kongen» ... Hva er *dens* forsterkere. Hvordan kan vi vite at etterkommeren har de samme?» (s. 172). Staddon siktet mest til *Walden Two*, men kommentaren er også relevant for *BFaD*. At vitenskap og verdier er to forskjellige ting, må likevel ikke oppfattes som at råd ikke kan, *bør* eller må være basert på kunnskap (se Hocutt, 2013b). Når valg er basert på kunnskap, blir *er til bør*.

En gammel representant for et lignende syn på ekspertmakt, var økonomen John M. Keynes, som mente at riktige løsninger i økonomiske spørsmål «vil inneholde intellektuelle og vitenskapelige elementer som ligger for høyt for de mange velgerne som ikke eller knapt kan lese», og at det derfor ikke var «upassende at økonomiske ledere tyr til tricks og til og med lett villedning for å oppnå enighet om viktige handlinger med dem som ledes» (sitert av Staddon, 2021, s. 166).

En nyere representant er biologen E. O. Wilson (1998), som har uttalt at «Hvis empiristen har rett, er *bør* bare et enkelt faktisk utsagn, et ord for hva samfunnet først valgte (eller var tvunget til) å gjøre, og så lovbestemt ... *Bør* er resultatet av en materiell prosess» (s. 251). Vitenskap fører altså til så opplagte valg at «er» og «*bør*» flyter sammen.

Et spørsmål er hvor dytteori befinner seg, og hvor paternalistisk dytting er. Klassisk paternalisme er tiltak for å endre atferd mot folks vilje, for eksempel for- og påbud. Fraværet av insentiver, for- og påbud har fått dyttfolk til å kalle dytting for libertariansk

paternalisme. Andersen og Dechsling (2021) påpeker imidlertid at dytting utformes og iverksettes av andre enn de som skal dyttes, og at de som skal dyttes, sjelden har samtykket til det, og ikke alltid ønsker det. Noen «vet» hvilke ikke-autonome valg folk bør gjøre, hva de skal dyttes til, og hvilke hensyn til individ og samfunn som teller. Noen må være «valgarkitekter». Dermed er det i praksis klassisk paternalisme, og tilføyelsen «libertariansk» blir en eufemisme. Dette støttes av at Cass Sunstein og Sarah Conly, ledende personer innenfor dyttmiljøet, ifølge Staddon (2021, s. 165), har ment at John Stuart Mill tok feil da han mente at folk vet best selv hva som er best for dem. Staddon (2021) siterer også Conly, som har skrevet rett ut at autonomi «er ikke verdifullt nok til å oppheve det som vi mister ved å overlate folk til sine egne autonome valg» (s. 165). Det er nesten som tatt ut av munnen på Frazier, grunnleggeren av Walden Two, og minner om ekspertbeslutningene der.

Staddons (2021) generelle innvendinger mot alt dette er at «Ikke noe system for samfunnskontroll som ikke begynner med en tillitvekkende plan for begrensninger for beslutningstakere, er forenlige med liberalt demokrati» (s. 165), og at «En frivillig handling fra en kontrollør må være for eller imot noe; en idé om godt og dårlig kreves» (s. 176). Noen må vite bedre enn andre.

For over 30 år siden sa en ledende norsk atferdsanalytiker at atferdsanalyse hadde kommet så langt at atferdsanalytikere burde bestemme mål for atferdsendringer på samfunnsnivå. Jeg stusset, og i dag hadde jeg gjort mer ...

Konklusjoner

Skinner gikk til frontalangrep på tradisjonelle forestillinger om autonomi, frihet og verdighet, som han mente hadde ført til for svake positive måter å kontrollere atferd på, og for mye straff. Skinner tok til orde for en radikal miljødeterminisme, og mente at positiv forsterkning nær sagt alene kunne

gjøre folk «automatisk gode». Han gikk imidlertid lenger enn han hadde dekning for, både i beskrivelsen av et tradisjonelt syn på autonomi, frihet og verdighet, og konsekvensene av det, og i løftene om bedre alternativer og hva hans atferdsvitenskap kunne tilby. Han skrev lite om hva som konkret burde skje, og kom mer med prinsipielle synspunkter enn konkrete forslag. Når hans syn på hvordan endringer kunne skje, appellerte lite til mange, kan det også ha vært fordi løsningene var for enkle. Påvirkning er mer enn positiv forsterkning, vil mange mene, etter hvert også atferdsanalytikere. Når Skinner skrev så mye om kompleks og privat atferd, i praksis mye *tenkning*, særlig i *Science and Human Behavior* i 1953 og i *Verbal Behavior* i 1957, kan det snevre «metodevalget» virke underlig.

Boken hadde noen uheldige retoriske sider. Neuringer (2021) mener at Skinners syn på determinisme og autonomi gikk utover «bred aksept og anvendelse av forsterkningsbetingelser. Hans syn avvises av de som nøler med å godta et system der de vil «miste sin frihet», eller «bli kontrollert» av kontrollører utenfra» (s. 13). Skinner vakte unødig motstand ved å gå så hardt ut, og burde ha vært mer forsiktig. Når atferd neppe kan bli helt prediker- og kontrollerbar, var det også vanskelig feie tradisjonelle syn helt av banen, som han opplagt prøvde på. Det går dermed an å mene at han gapte for høyt, og at «det beste ble det godes fiende». Det hadde kanskje vært bedre å erobre *en del* av det tradisjonelle territoriet, og å skrive mer om konkrete delendringer, som hadde vært lettere å konkretisere og som kanskje flere hadde gått med på, enn om total redesign.

Den «automatiske godheten» som Skinner tok til orde for, har også likheter med særlig ett utsagn i Huxleys (1932) *Brave New World*: sivilisasjon har absolutt ikke noe behov for edelhet eller heltemot. De er tegn på politisk ineffektivitet. I et skikkelig organisert samfunn som vårt, er det ikke mulig for noen å være edle eller heroiske. Forholdene må bli temmelig ustabile før det kan skje (s. 284).

Selv om få (kanskje bare Torke, 1973) har påpekt likheten med *BFaD*, er den neppe positiv.

Boken er også nokså teknisk skrevet. Begreper som «forsterkningsbetingelser», «aversiv betingning», «atferdsrepertoar», «negativ forsterkning», «positiv forsterkning» og altså «kontroll», florerer. Også de mange spissformuleringene og den offensive retoriske stilen skapte avstand, og unødige skarpe skiller mellom tradisjonelle oppfatninger og hans syn. Fra et atferdsanalytisk ståsted kan det sies at den veldige interpretasjonen og ekstrapoleringen brøt litt med atferdsanalysens naturvitenskapelige strategi, som i stor grad har vært å bygge opp kunnskap fra bunnen av.

Ingenting av dette forhindrer at Skinner hadde mange treffende observasjoner og verdifulle argumenter. Når det gjelder frihet og verdighet, beskrev han mange sammenhenger mellom hvilken atferd som roses og straffes, og hvor klare grunner det er til atferden (særlig på s. 48–62). Selv morer jeg meg over likheter mellom Skinner, og Knut Hamsuns nådeløse avledning av forfølgelighet, som i *Benoni og Rosa* og i trilogien om August. Skinner tok også opp mange viktige spørsmål, særlig om miljøvern, som har blitt langt mer aktuelt på de drøyt 50 årene som har gått siden boken kom. På det området vil mange mene at det trengs minst like radikal kontroll som Skinner tok til orde for. Mattaini (2021) gjengir internasjonale organer som slår fast at verdens problemer kun kan løses med intensjonale kulturelle endringer, i prinsippet slik Skinner forfektet. Skinner burde ha fått mer honnør for å ha vært tidlig ute med å tenke grundig om jordens framtid, og for å framheve at det krevde praktiske løsninger, som han også fortsatte med livet ut (blant annet Skinner, 1976, 1987). Selv om Skinner var for optimistisk når det gjaldt å påvirke atferd helt uten bruk av straff, burde han også ha blitt mer anerkjent for å tenke i den retning. Særlig Chomskys kritikk (se foran) verdsatte ingenting av dette, og var slik sett smålig. En

måte å forstå boken på, er at den var «Dimensjonell tenkning om kultur», og at Skinner ikke ga seg ut for å være «... samfunnsforsker, historiker eller ekspert på aktuelle sosiale problemer» (Bjork, 1993, s. 196–197). I 1972 noterte Skinner at «Jeg publiserer ikke noe om vold ..., ungdomsopprør ..., stoffer, vietnamkrigen, forurensning, forbrukermakt ... Jeg snakker om de *virkelige* problemene, ikke om forbigående forhold» (Bjork, 1993, s. 197). At han var opptatt av grunnleggende forhold, kan det være liten tvil om.

Uansett bør kanskje noen skrive en ny og mer moderat og begrunnet versjon av *BFaD*, og sløyfe «beyond»?

Referanser

- Andersen, F. & Dechsling, A. (2021). Nudging, hva er det, og bør vi benytte oss av det? *Norsk tidsskrift for atferdsanalyse*, 48, 325–334.
- Bjork, D. (1993). *B. F. Skinner. A life*. New York: Basic Books.
- Brothers, K. J., Krantz, P. J. & McClanahan, L. E. (1994). Office paper recycling: A function of container proximity. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 27, 153–160.
- Buzan, D. S. (2004, 12. mars). I was not a lab rat. *The Guardian*. Kronikk
- Catania, A. C. (2021). B. F. Skinner's *Beyond Freedom and Dignity* (1971): A golden anniversary, a bicentennial and other temporal markers. *Operants Magazine*, 9, 4, 16–18.
- Chance, P. (2007). The ultimate challenge: Prove B. F. Skinner wrong. *The Behavior Analyst*, 30, 153–160.
- Chomsky, N. (1971, 30. desember). The case against B. F. Skinner. *The New York Review of Books*. Anmeldelse.
- Drummond, L. M. (2015). On *Beyond Freedom and Dignity* by B. F. Skinner. *The British Journal of Psychiatry*, 206, 4, 323.
- Ellis, A. (1972). What kinds of reinforcement can cognitive-behavior therapists receive from B. F. Skinner? *Behavior Therapy*, 3,

- 263–274.
- Fancher, E. (1971, 16. desember). The crumbling of Walden Two. *The Village Voice*. Anmeldelse.
- Glenn, S. S. (2004). Individual behavior, culture, and social change. *The Behavior Analyst*, 27, 133–151.
- Hall, E. (1972, november). A conversation with B. F. Skinner: Will success spoil B. F. Skinner? *Psychology Today*, 65–67, 69–72, 130.
- Harte, C. & Barnes–Holmes, D. (2021). A science of behavior still in progress: The implications of rule–governed behavior and derived stimulus relations for *Beyond Freedom and Dignity*. *Operants Magazine*, 9, 4, 22–24.
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D. & Wilson, K. D. (2012). *Acceptance and Commitment Therapy. The Process and Practice of Mindful Change*, second edition. New York: The Guilford Press.
- Hermann, D. H. J. (1971). Reich: The greening of American and Skinner: *Beyond Freedom and Dignity*. *Michigan Law Review*, 70, 415–423.
- Hocutt, M. (2013a). The fruits and fallacies of Fred Skinner on freedom. *The Independent Review*, 18, 2, 263–278.
- Hocutt, M. (2013b). A behavioral analysis of morality and value. *The Behavior Analyst*, 36, 239–249.
- Holden, B. (2024). B. F. Skinners *Walden Two*: Hva handler den om, hva var målet med den, og hvilken verdi har den? *Norsk tidsskrift for atferdsanalyse*, 51, 17–56.
- Huxley, A. (1932). *Brave New World*. London: Chatto & Windus.
- Kay, H. (1972). Responses to Skinner. Anmeldelse. *Nature*, 238, 293.
- Krippendorff, R. (2021). Beyond fear and misery. *Operants Magazine*, 9, 4, 33.
- Leigland, S. (2011). *Beyond Freedom and Dignity* at 40: Comments on behavioral science, the future, and Chance (2007). *The Behavior Analyst*, 34, 283–295.
- Marty, M. E. (1971, 8. oktober). ... but should man be free? *National Catholic Reporter*, 7, 42, 8.
- Mattaini, M. (2021). The design of a culture? *Operants Magazine*, 9, 4, 35–36.
- Neuringer, A. (2021). Revisiting *Beyond Freedom and Dignity* and the continued relevance to societal concern. *Operants Magazine*, 9, 4, 11–13.
- O’Donohue, W. T., Callaghan, G. M. & Ruckstuhl, L. E. (1998). Epistemological barriers to radical behaviorism. *The Behavior Analyst*, 21, 307–320.
- Rehfeldt, R. A. & Root, W. B. (2021). Culture, values, & survival on the redesign of a culture: *Beyond Freedom and Dignity* and beyond. *Operants Magazine*, 9, 4, 19–21.
- Sennett, R. (1971, 24. oktober). Beyond freedom and dignity. *The New York Times*. Anmeldelse.
- Skinner, B. F. (1948/1976). *Walden Two*. New York: Macmillan.
- Skinner, B. F. (1957). *Verbal behavior*. New York: Appleton–Century–Crofts.
- Skinner, B. F. (1953). *Science and human behavior*. New York: Macmillan.
- Skinner, B. F. (1971). *Beyond freedom and dignity*. New York: Knopf.
- Skinner, B. F. (1976). *Walden Two revisited*. Fordord til ny utgave av *Walden Two*, s. v–xvi. New York: Macmillan. Også utgitt i *Reflections on behaviorism and society* (s. 56–66). Englewood Cliffs, NJ: Prentice–Hall.
- Skinner, B. F. (1979). *The shaping of a behaviorist. Part two of an autobiography*. New York: Knopf.
- Skinner, B. F. (1983). *A matter of consequences. Part three of an autobiography*. New York: Knopf.
- Skinner, B. F. (1987). Why we are not acting to save the world. I B. F. Skinner, *Upon Further Reflection* (s. 1–14). Englewood Cliffs, NJ: Prentice–Hall.
- Slater, L. (2004). *Opening Skinner’s box: Great Psychological Experiments of the Twentieth Century*. New York: Norton.
- Staddon, J. (2021). *The New Behaviorism. Foundations of Behavioral Science*, third

- edition. Abingdon: Routledge.
- Staddon, J. (1995, February). On responsibility and punishment. *The Atlantic Monthly*, 88–94.
- Time Magazine (1971, 20. september). Skinner's utopia: Panacea, or path to hell? Anmeldelse.
- Stewart, I. (1989). *Does God play dice? – The New Mathematics of Chaos*. Oxford: Basil Blackwell.
- Torke, J. W. (1973). *Beyond Freedom and Dignity* by B. F. Skinner. *Kentucky Law Journal*, 62, 452–466.
- Wilson, E. O. (1998). *Consilience: The unity of knowledge*. New York: Knopf.
- Øfsti, A. (1975). Atferdsteori og psykoanalyse. Noen punkter til kritikk av atferds-teknologien. *Vardøger*, 7, 20–82.
-